

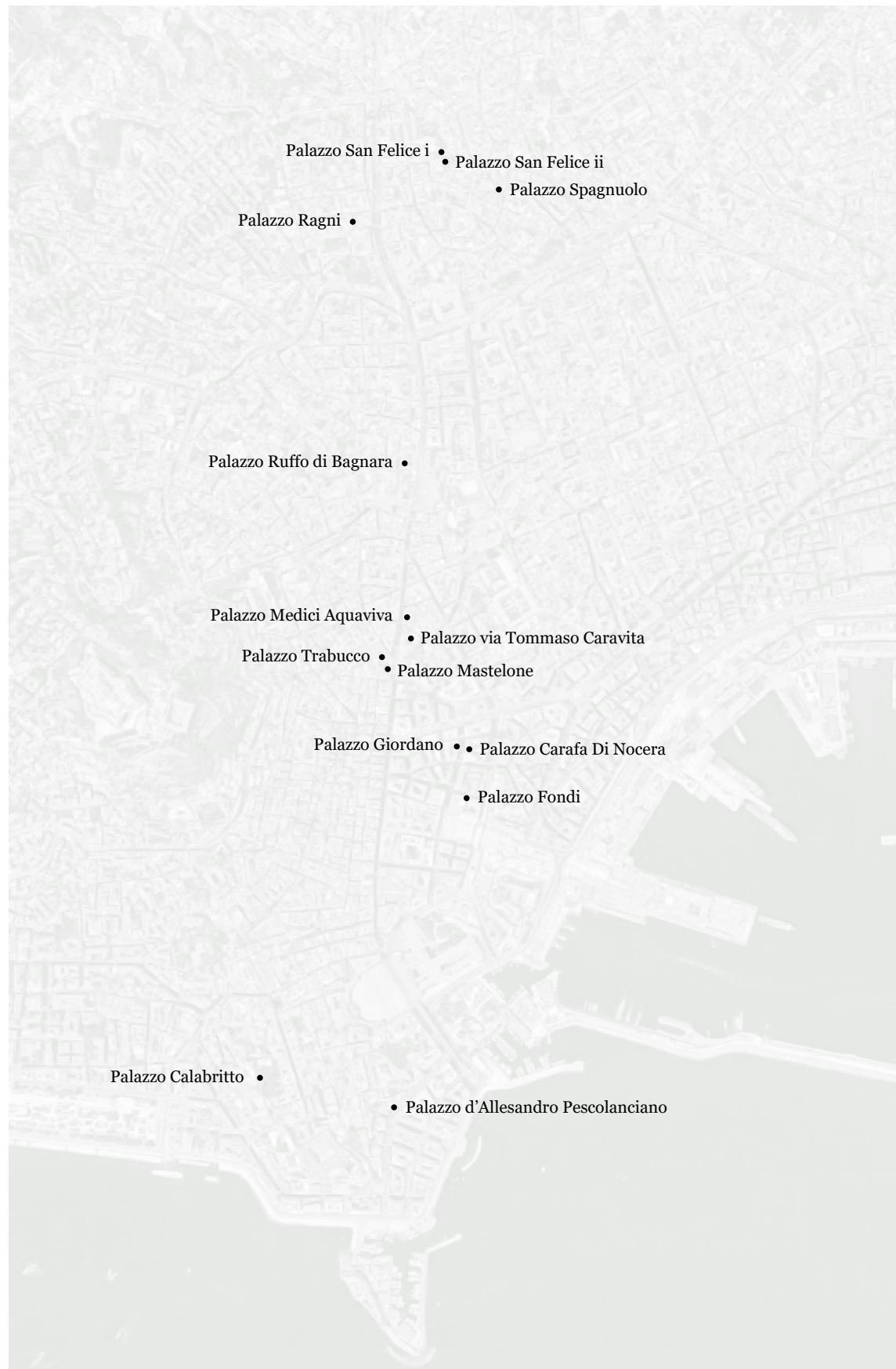
Het Napolitaanse palazzo

Het Napolitaanse palazzo

Geanalyseerd en ontworpen door architectuur studenten
van de RAvB, Rotterdam

Februari 2019

Locaties palazzo's

De Analyse van het Palazzo

In het najaar van 2018 werkten een groep studenten van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst aan het Napolitaanse palazzo. Na de renaissance werd het stedelijke palazzo in Noord Italië geïntroduceerd als veilige, maar ook representatieve, huisvesting voor de stedelijke elite. Het bleken duurzame en aanpasbare gebouwen te zijn. In de 17e en 18e werd het type in Napels op grote schaal ingezet bij het ontwerp van stedelijke stadsblok. Het Napolitaanse palazzo is daarmee nog veel sterker dan bijvoorbeeld het Florentijnse renaissance-palazzo te zien als één van de typologische wortels van het huidige appartementengebouw.

Het Napolitaanse palazzo is meestal onderdeel van een groter stadsblok. Soms staat het vrijwel op zichzelf en vormt het een eigen stadsblok. Het is een woningtype dat al eeuwenlang het stedelijk beeld van Napels draagt,

maar dat ook in staat is om wisselende woonprogramma's op te nemen. Het Napolitaanse Stadsblok is kortom een interessant leerstuk als het gaat om de ontwikkeling van duurzame woningebruiksoppervlakteuw en stedenbouw.

De studenten analyseerden ieder een bestaand palazzo in Napels. De studenten leverden een analyse met een zwart-wit isometrie en een gekleurde detailweergave van het trappenhuis van een Napolitaanse palazzo.

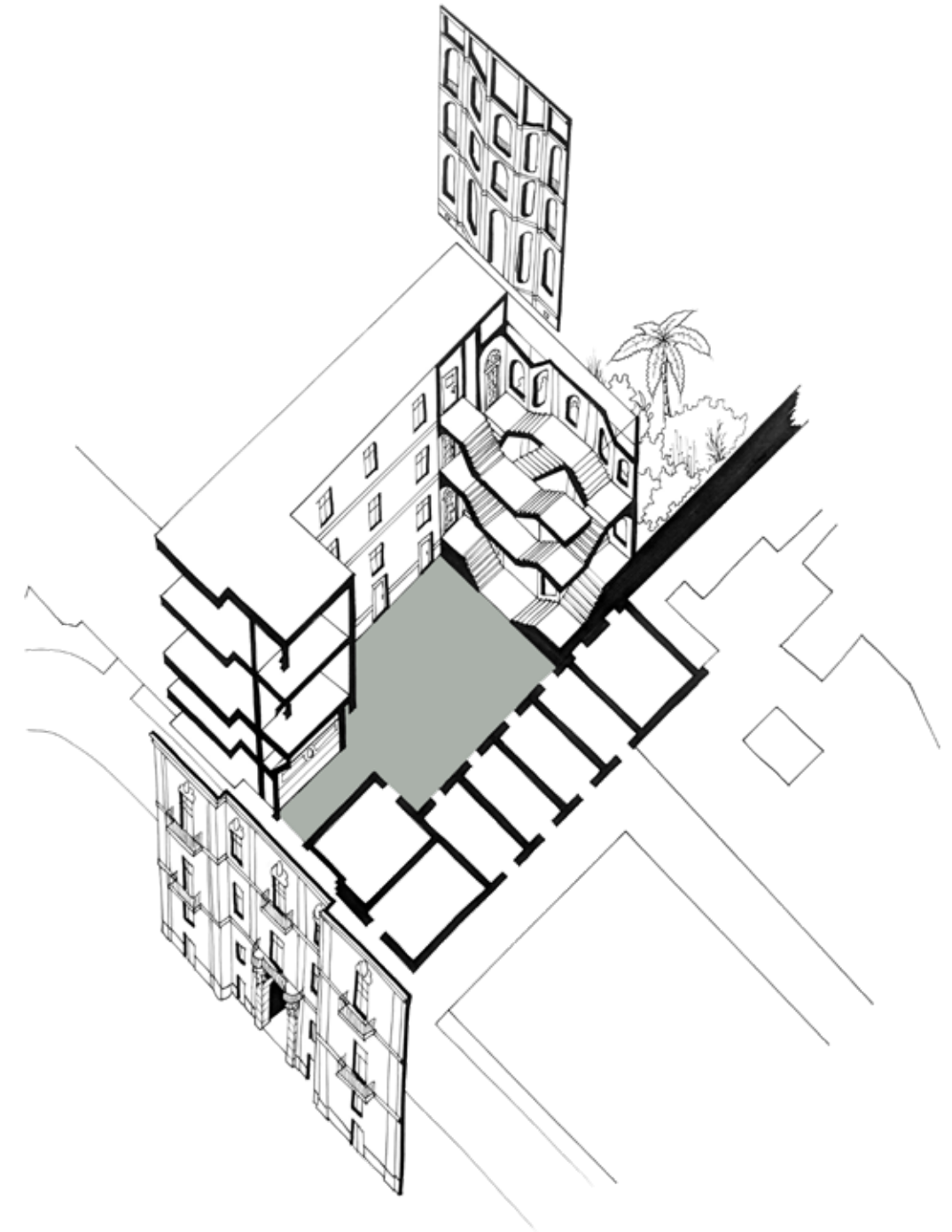
Trap aan cortile

Trapbordes

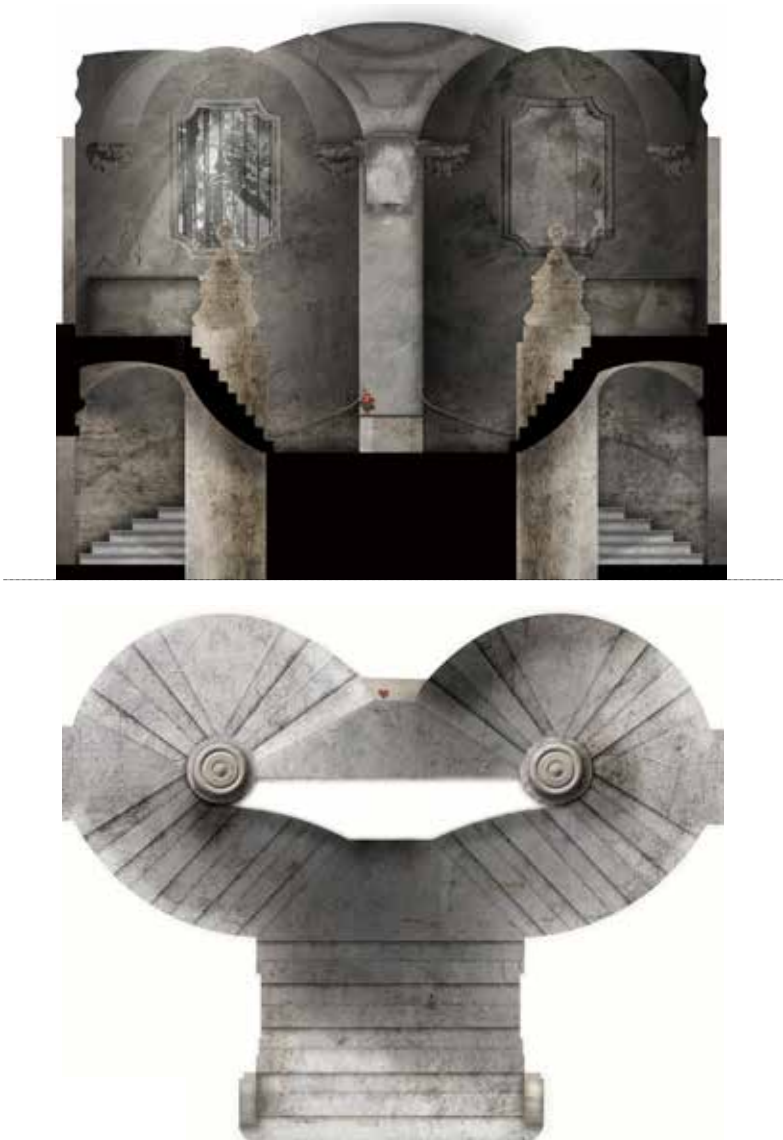
Details trappenhuis (Rémon Mulder)

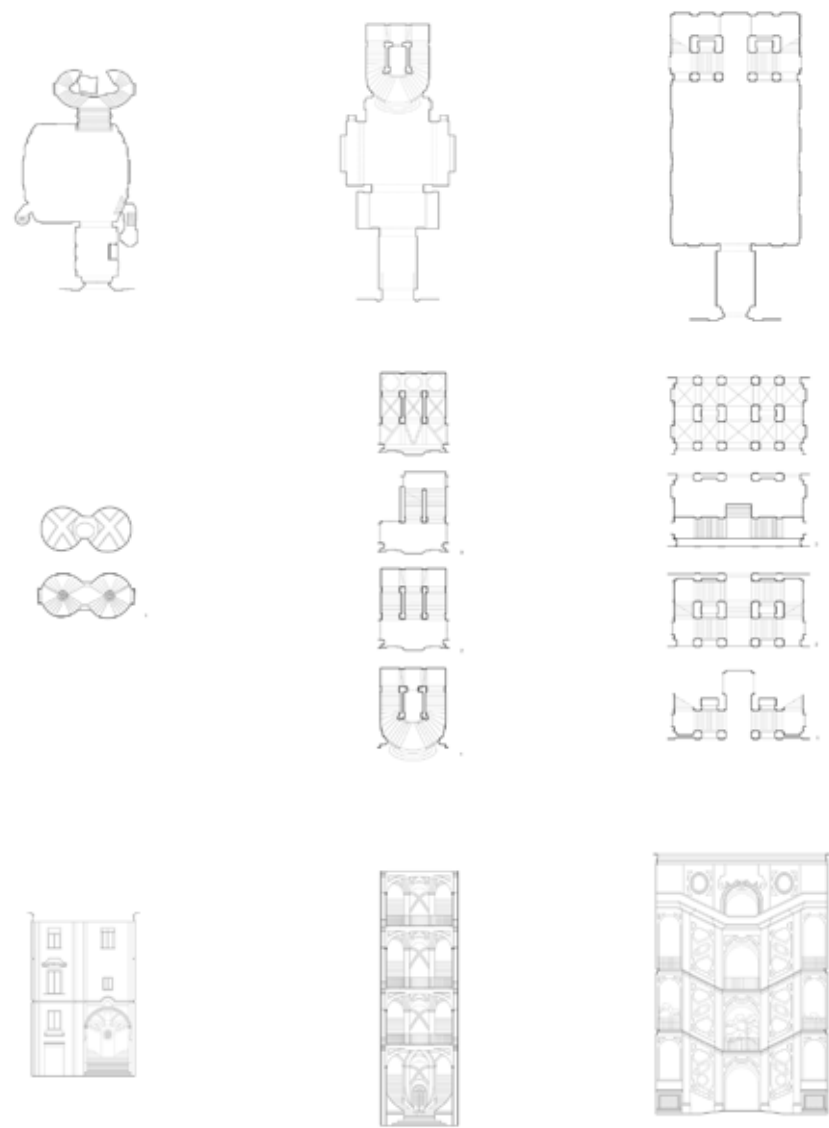
Isometrie (Rémon Mulder)

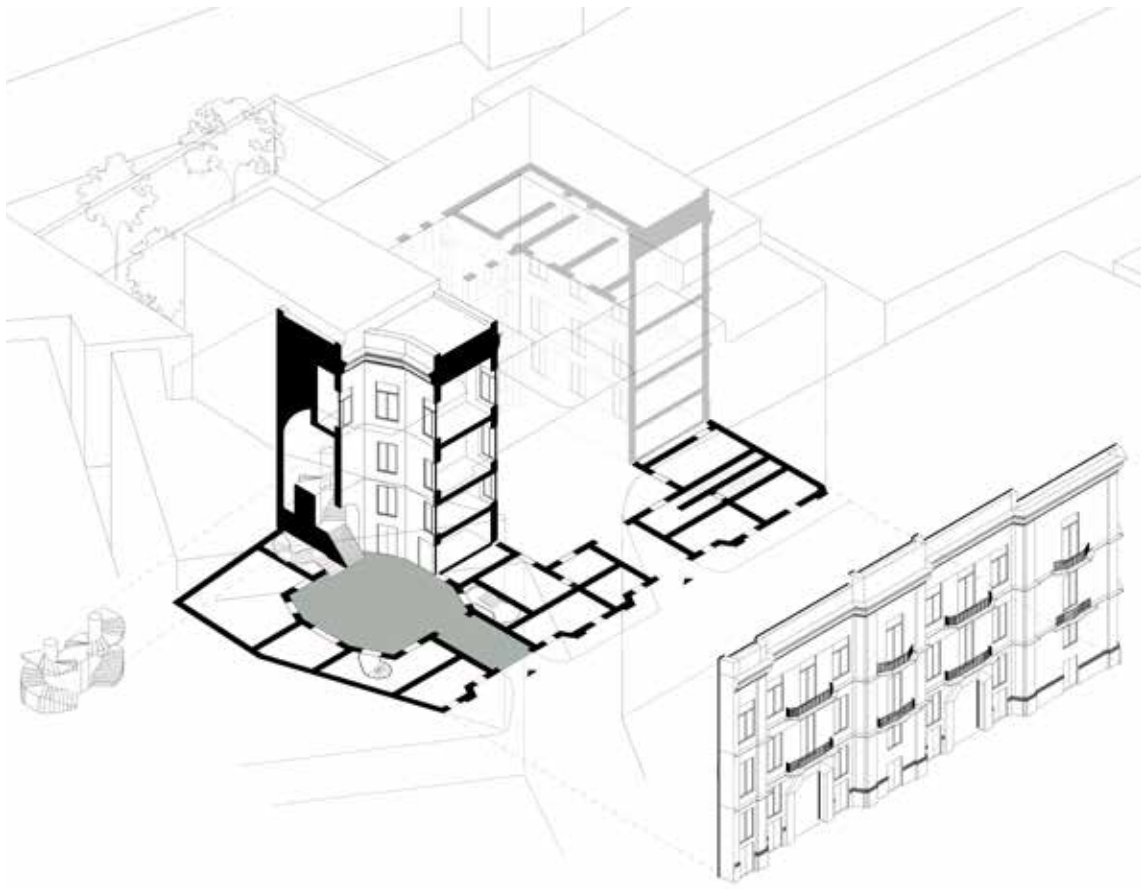
Detail trappenhuis (Iris Uythof)

Details trappenhuis (Iris Uythof)

Typologisch diagram (Iris Uythof)

Isometrie (Iris Uythof)

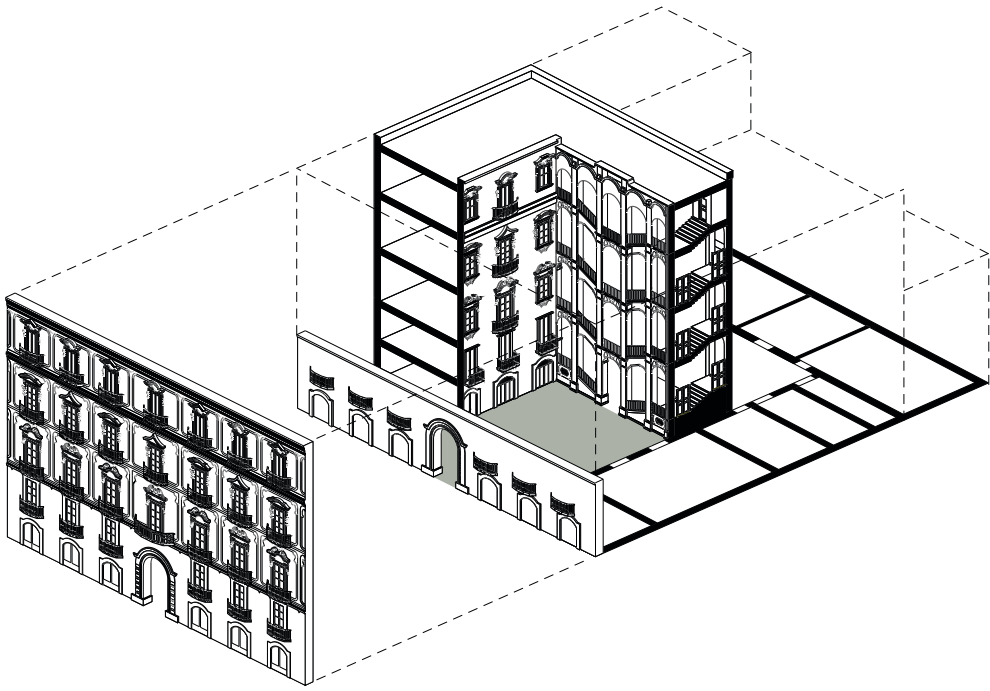
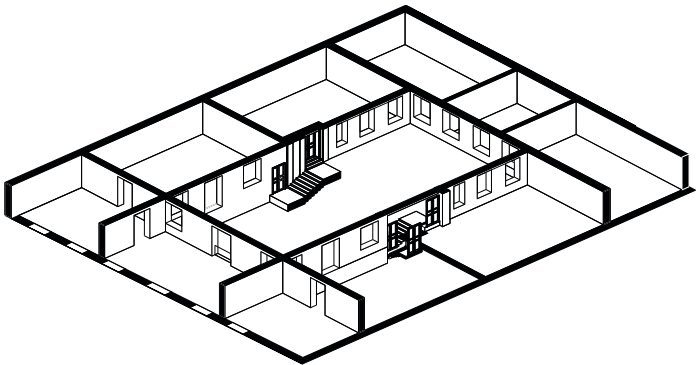
Blik vanuit androne naar trap

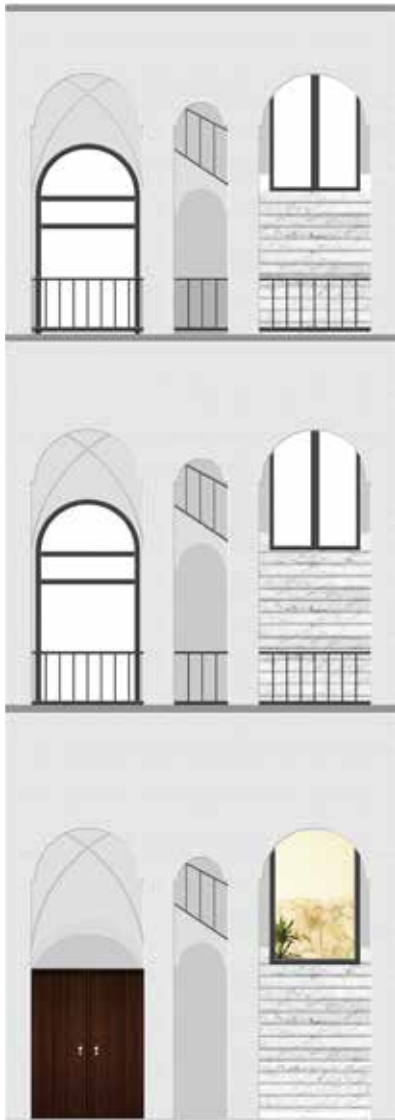
Bordessen

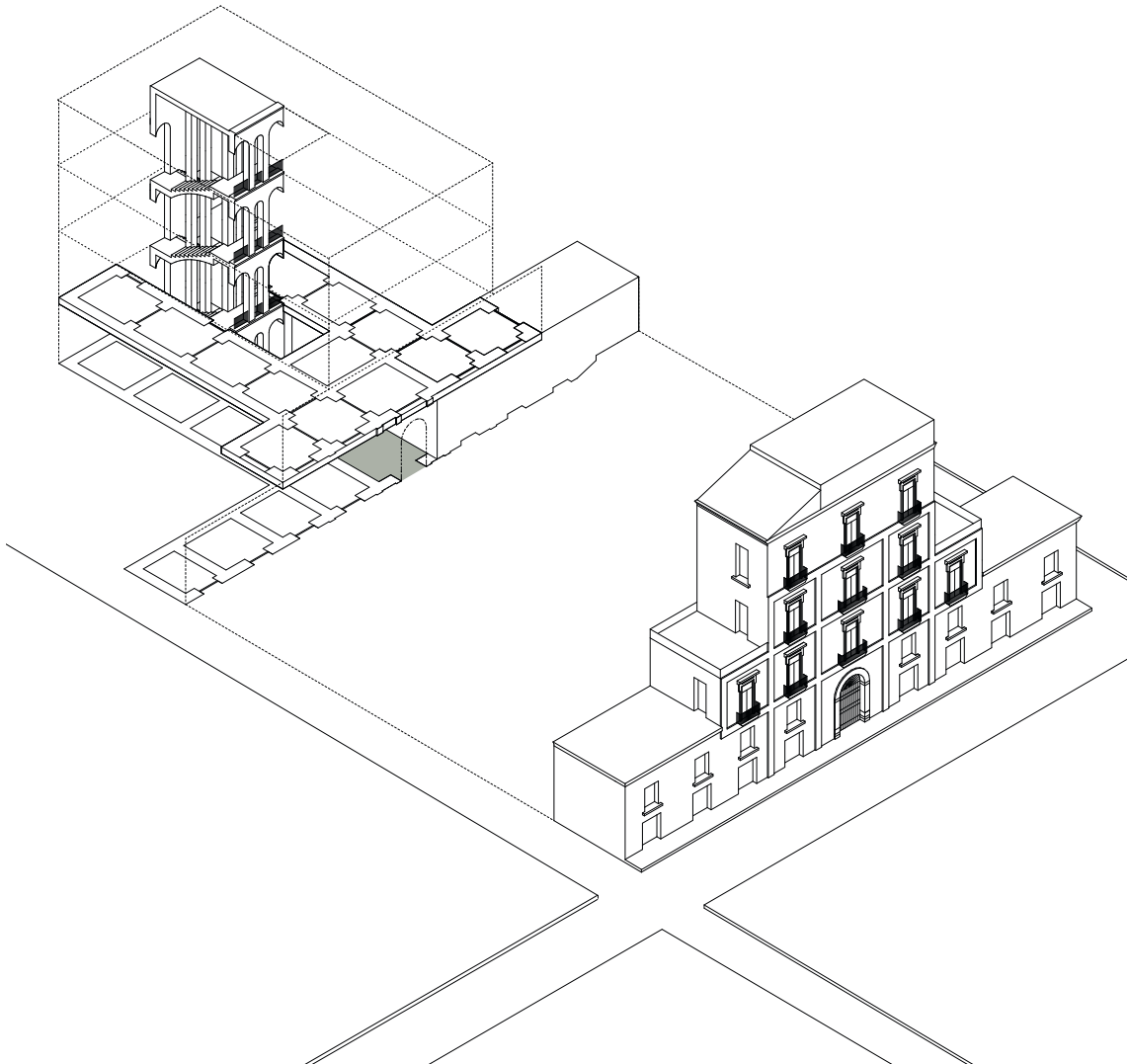
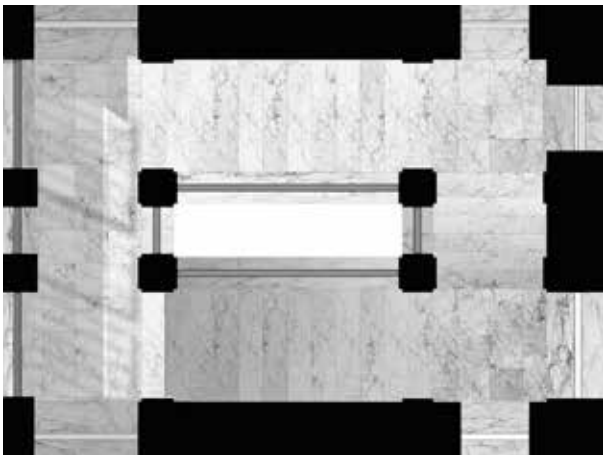
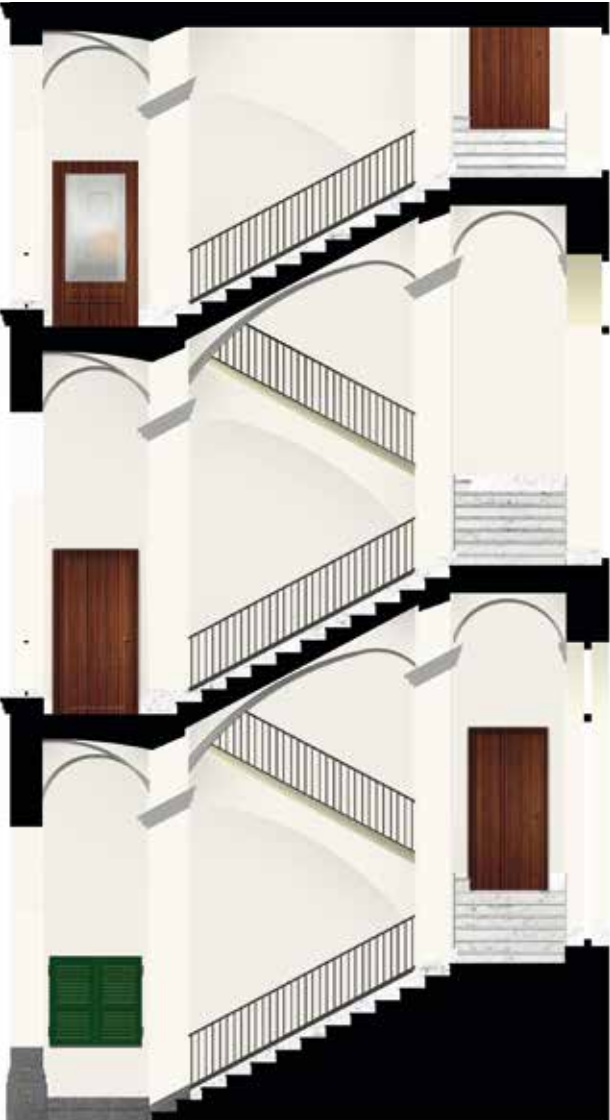
Details trappenhuis (Damla Demir)

Isometrie (Damla Demir)

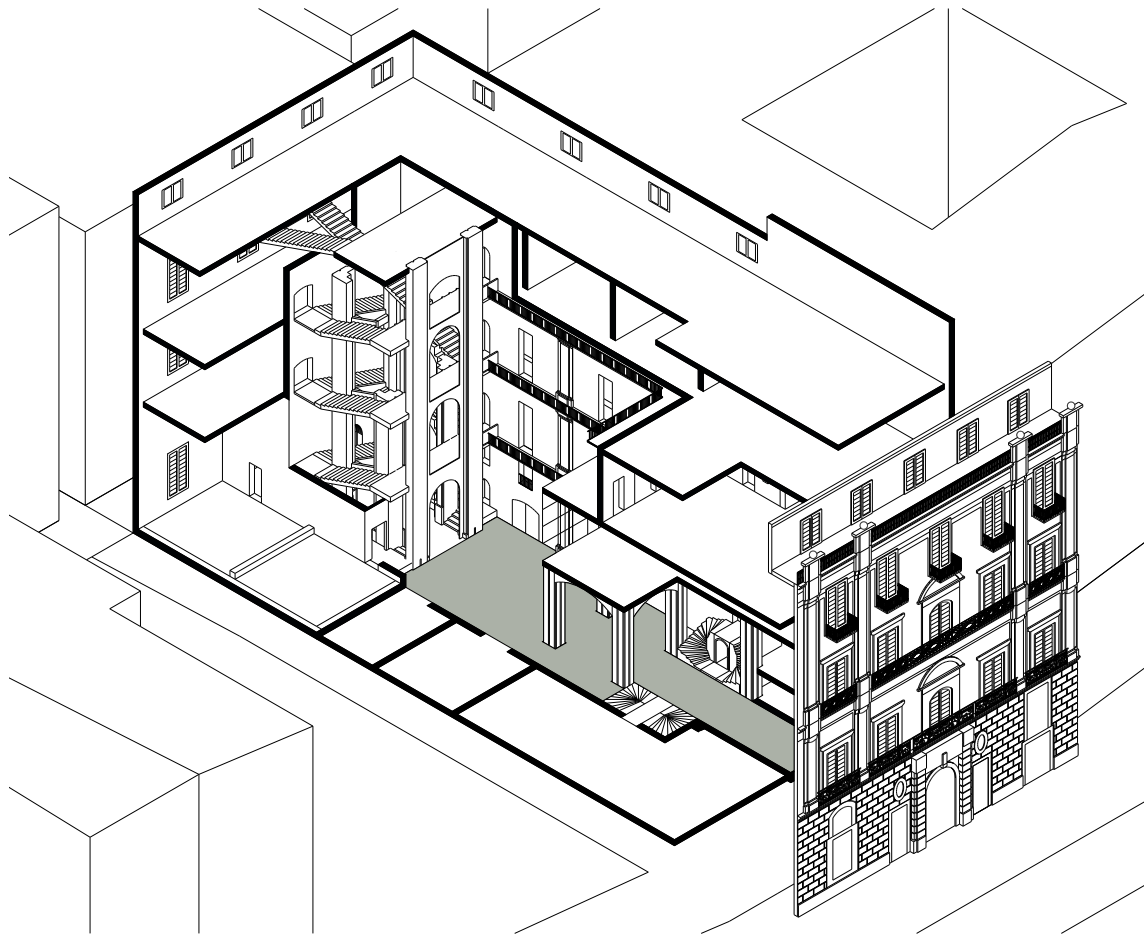
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

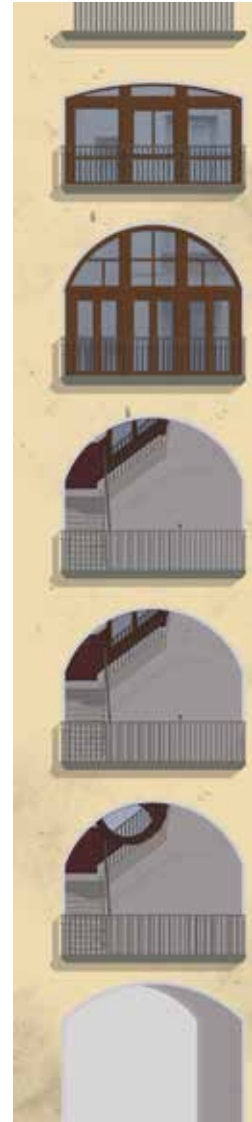
Isometrie (Michael van der Keur)

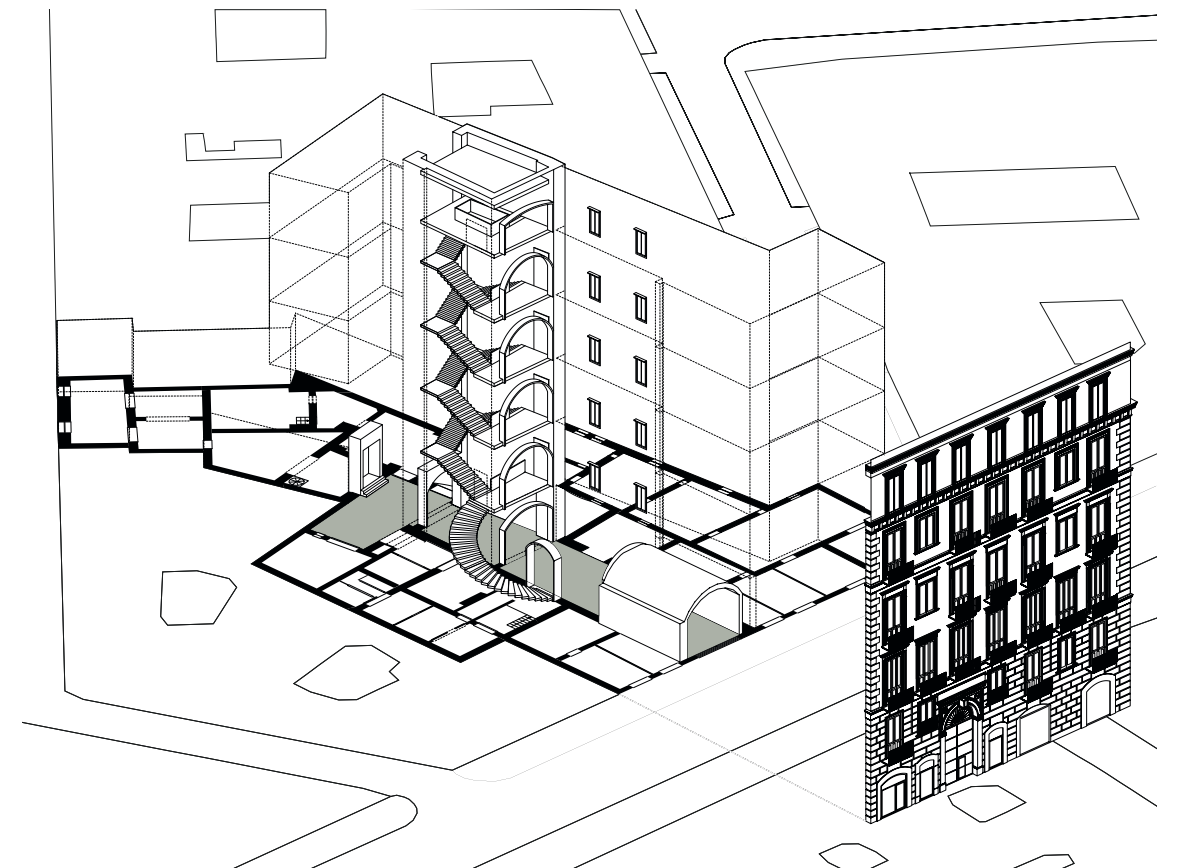
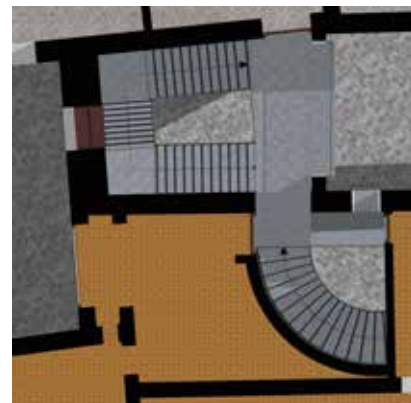
Details trappenhuis (Eren Özad)

Isometrie (Eren Özad)

Details trappenhuis (Yannick Hoogstrate)

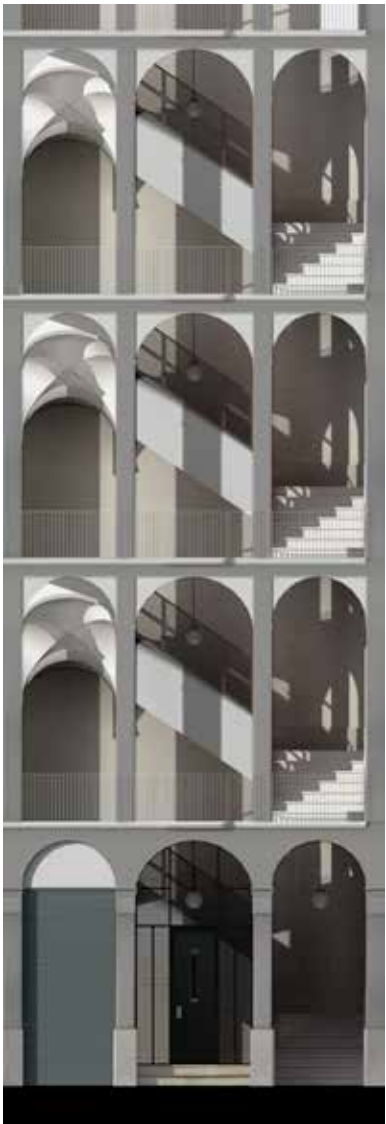
Isometrie (Yannick Hoogstrate)

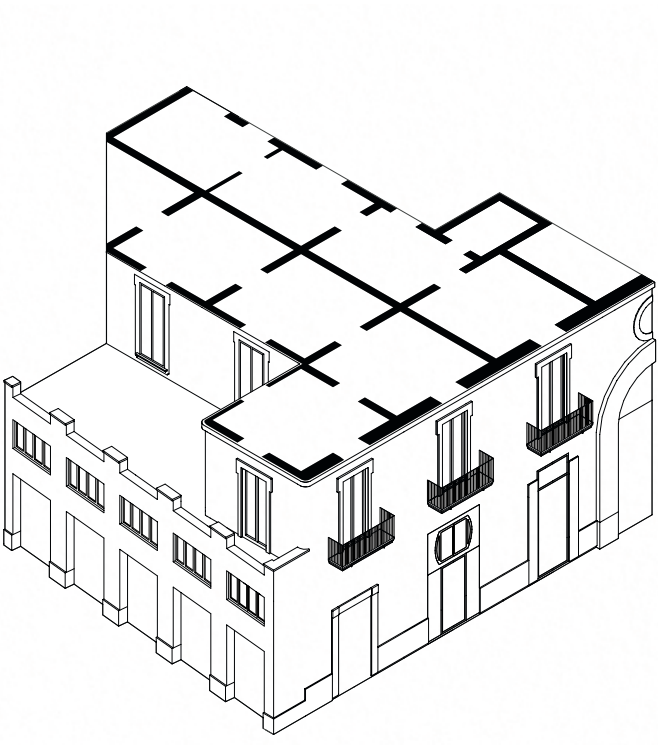
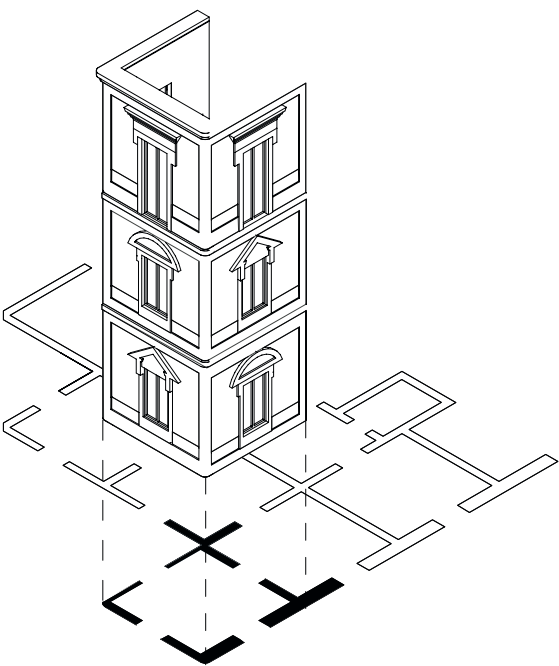
Spiegeling van cortiles over de straat

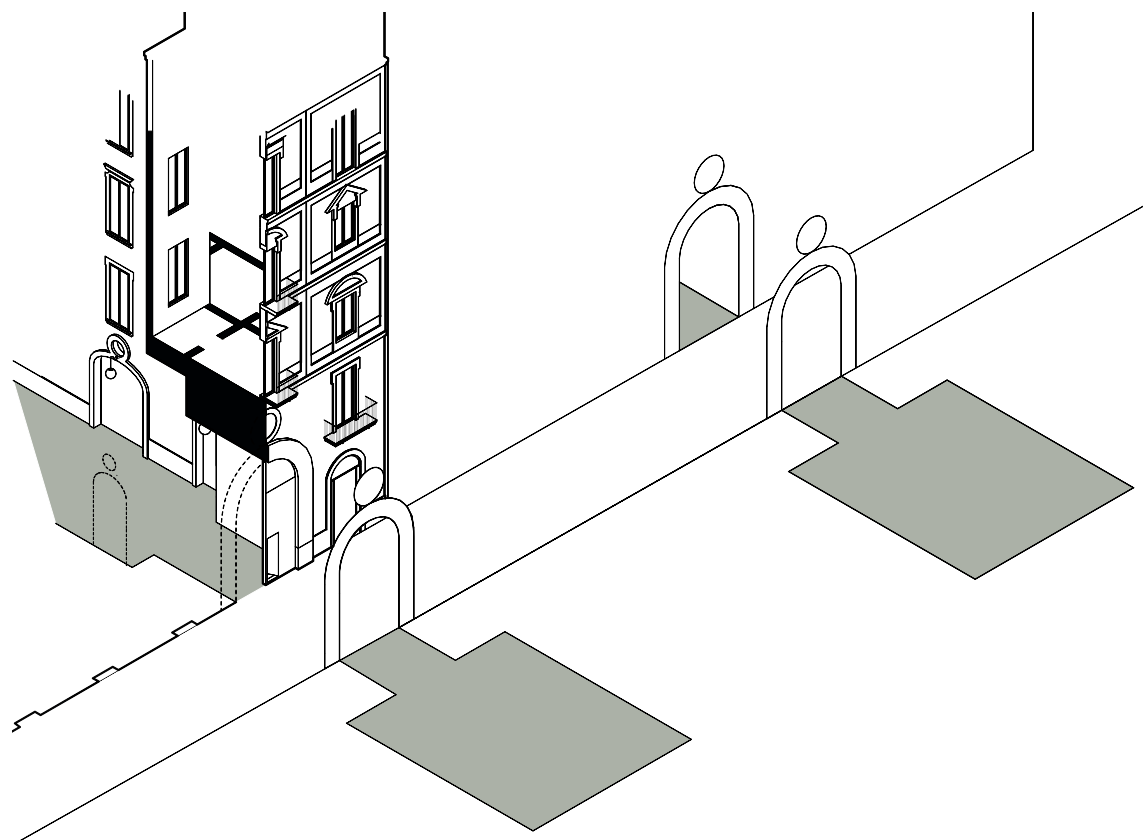
Blik vanuit androne naar cortile

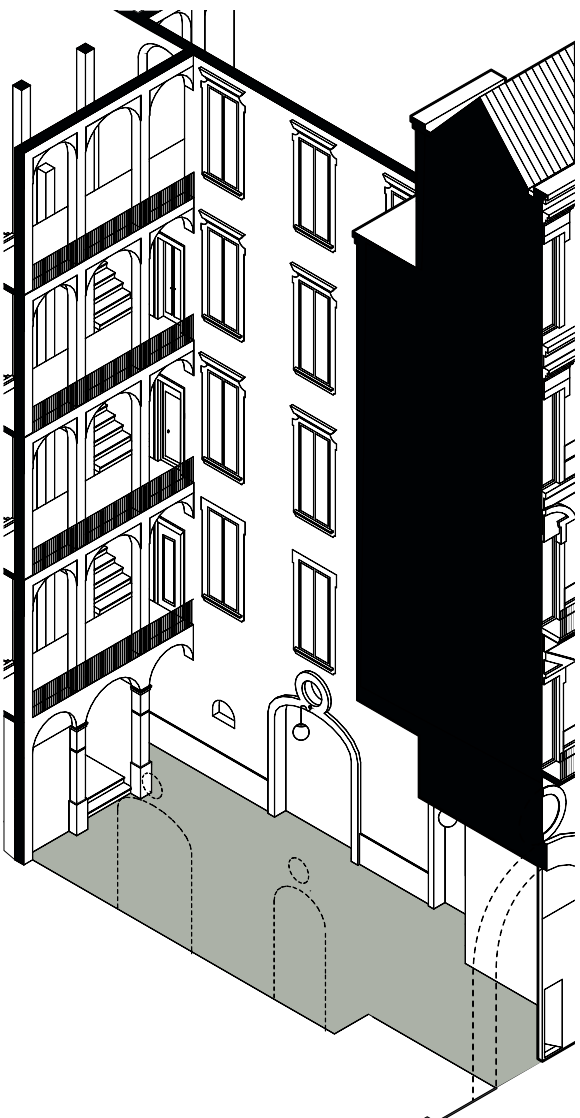
Details trappenhuis (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

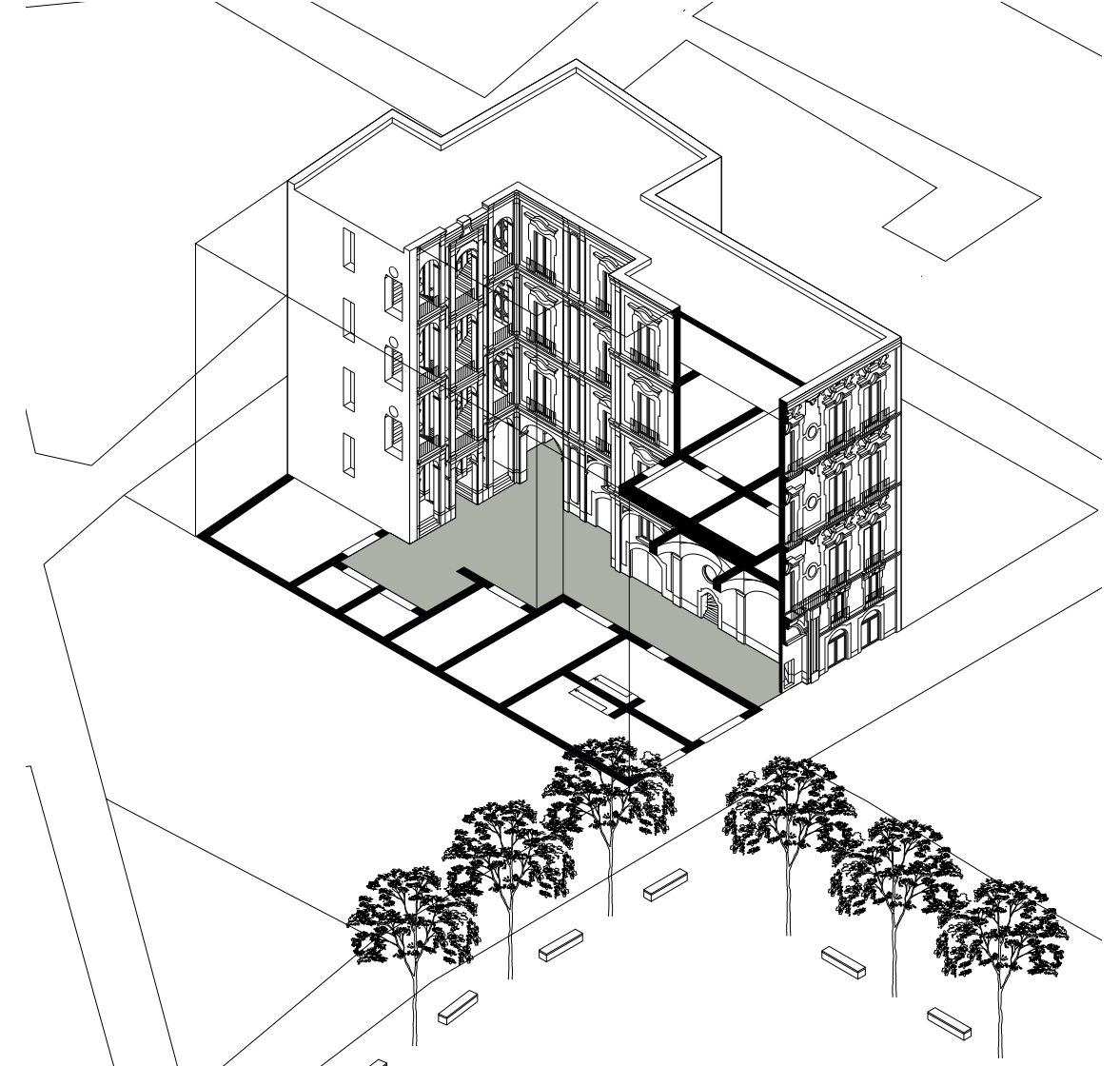
Trappevel

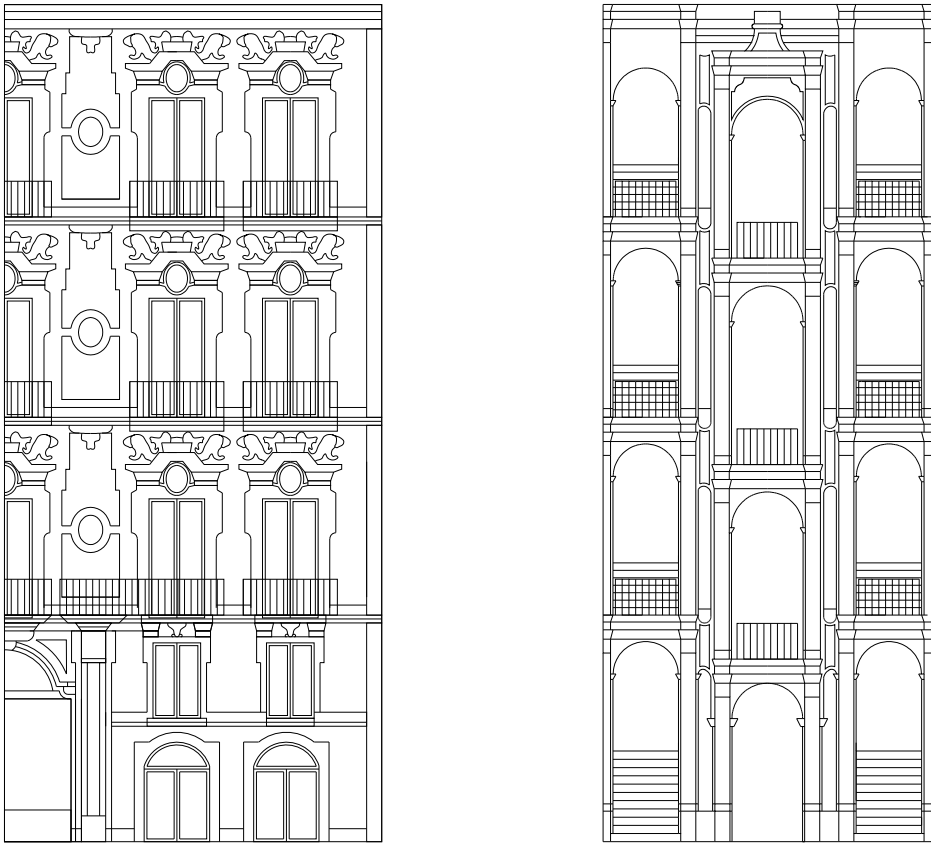
Androne

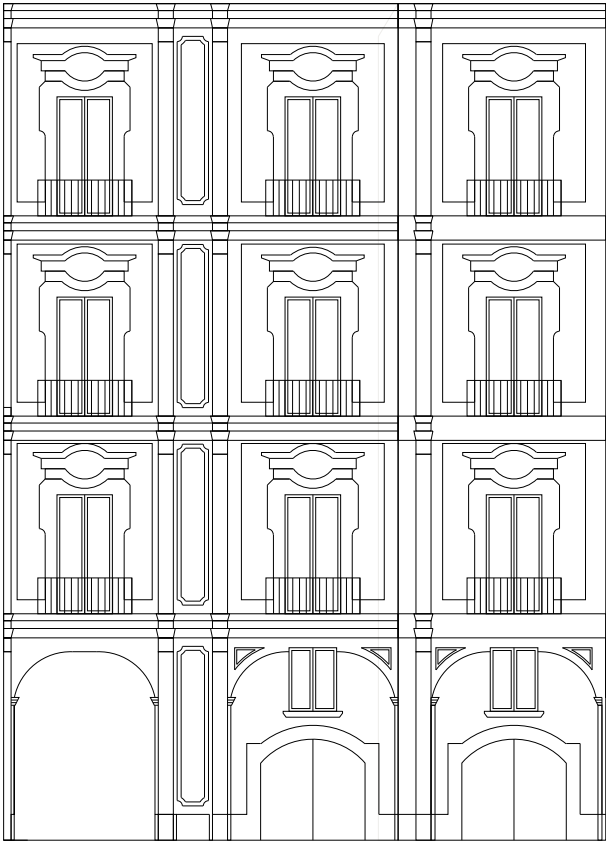
Detail trappenhuis (Maxime Meessen)

Isometrie (Maxime Meessen)

Gevelstudie (Maxime Meessen)

Gevelstudie (Maxime Meessen)

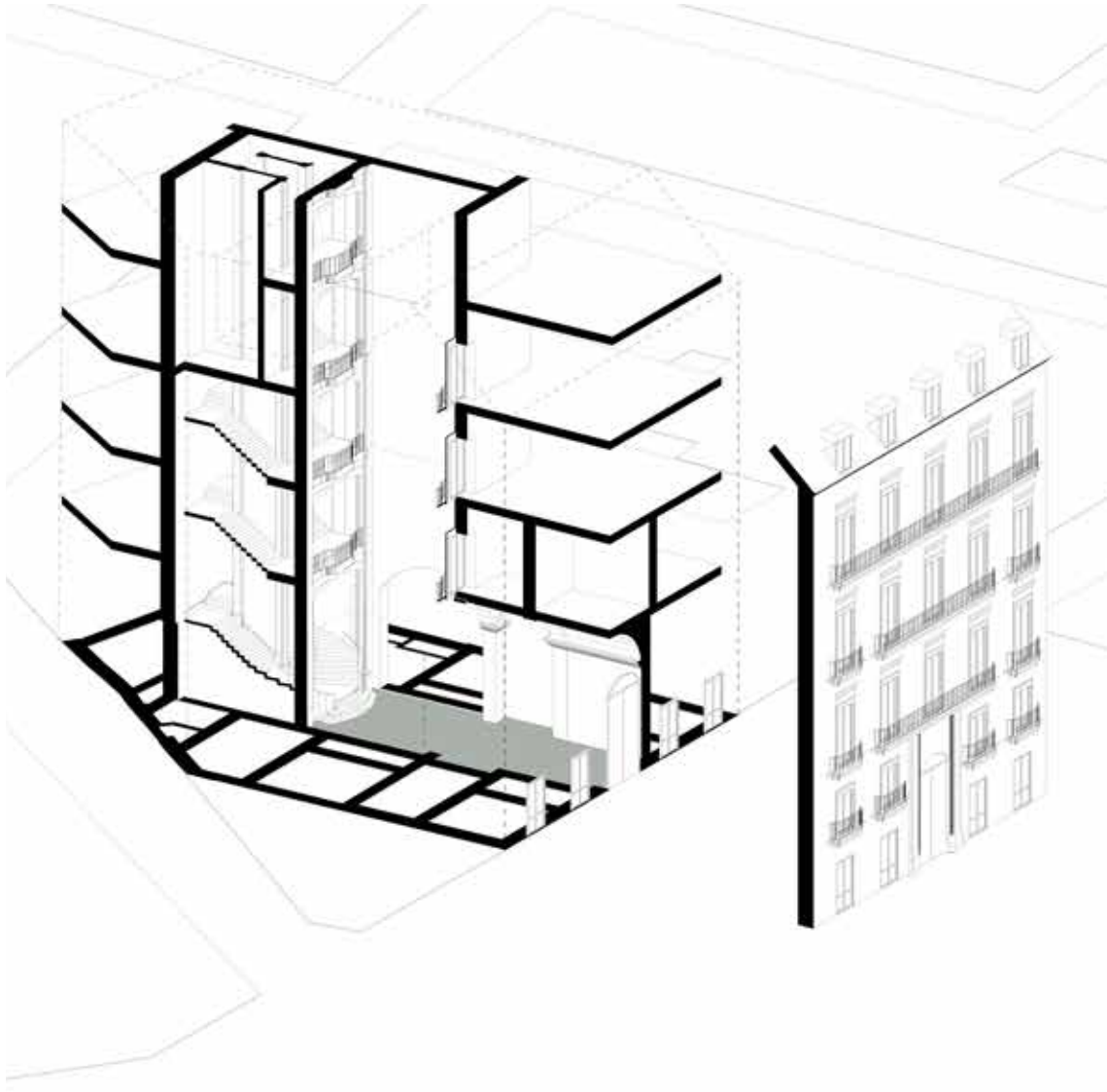
Trappartij

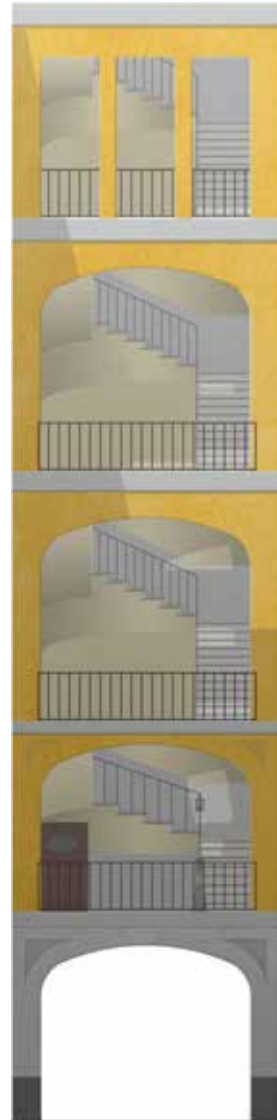
Bordessen

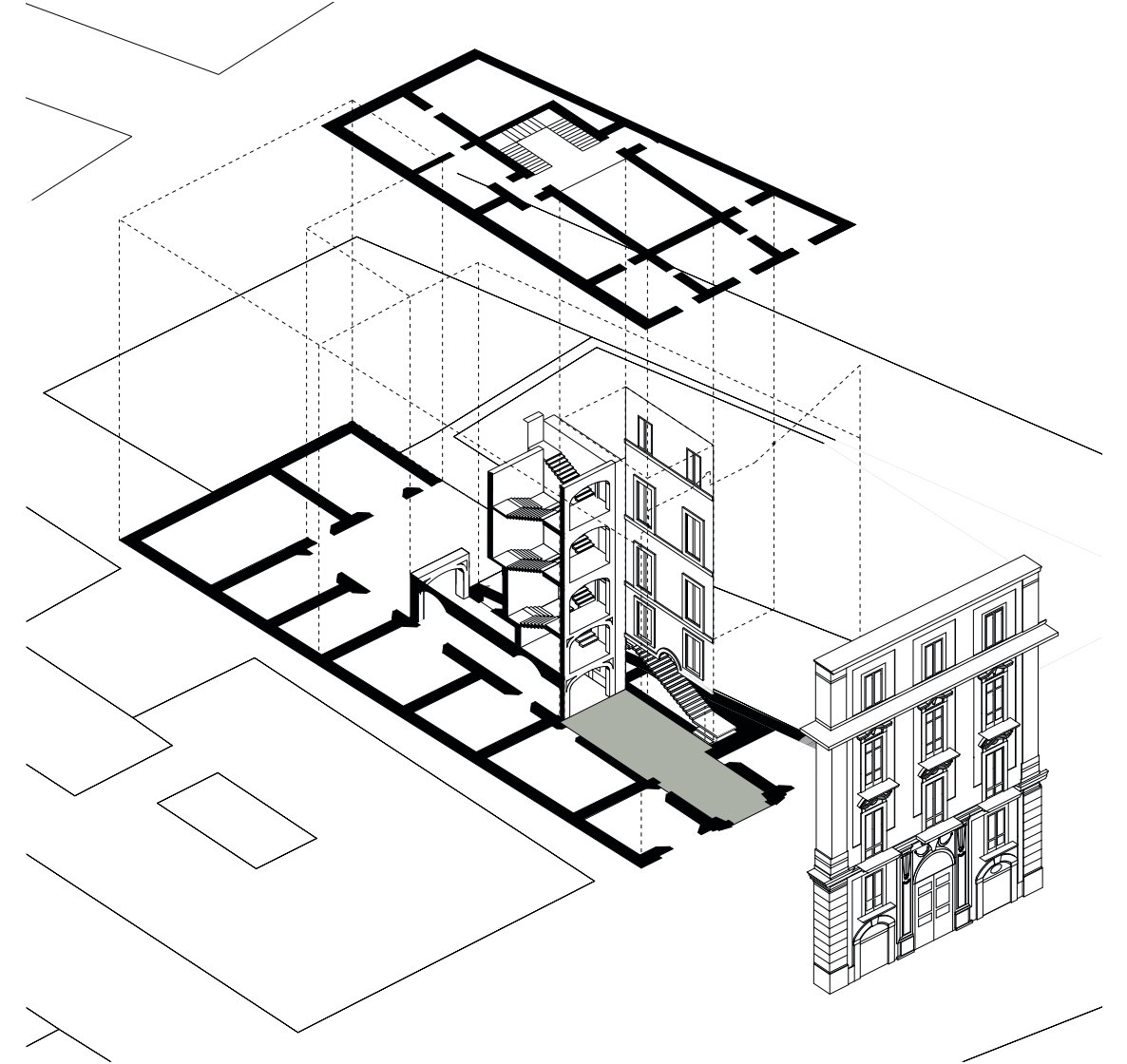
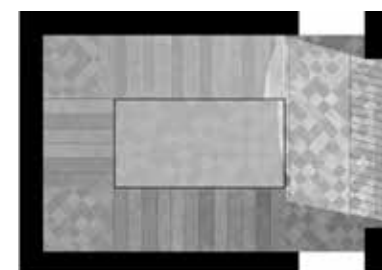
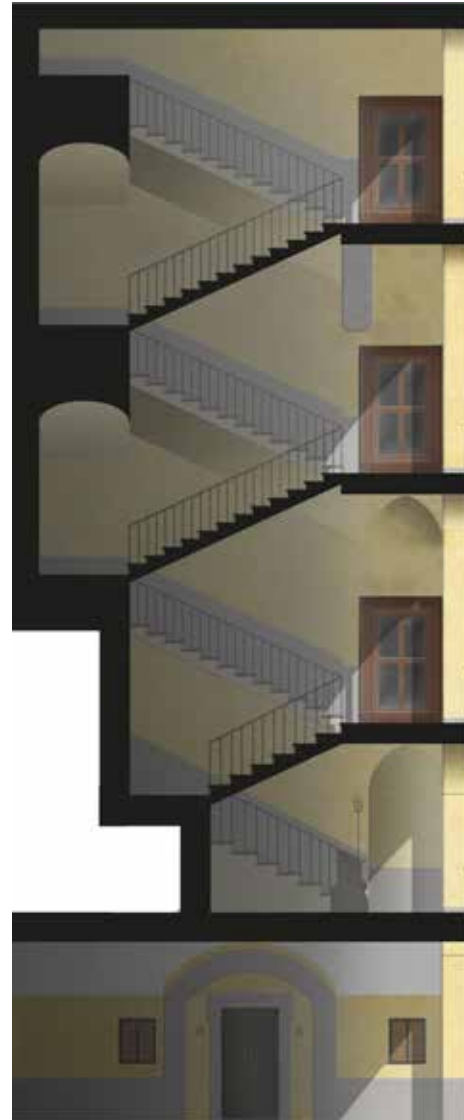
Detail trappenhuis (Robbert Kleine Schaars)

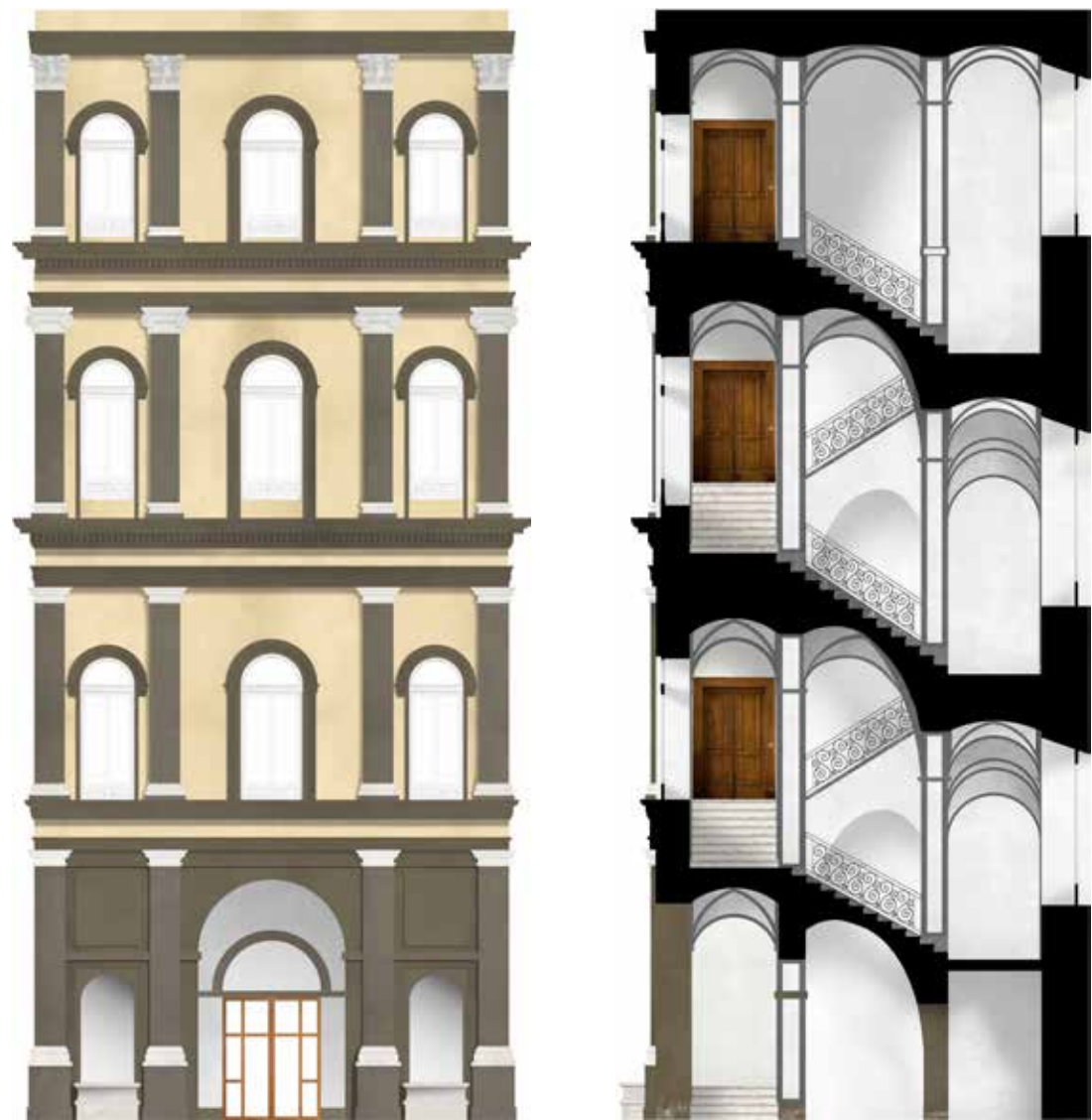
Isometrie (Robbert Kleine Schaars)

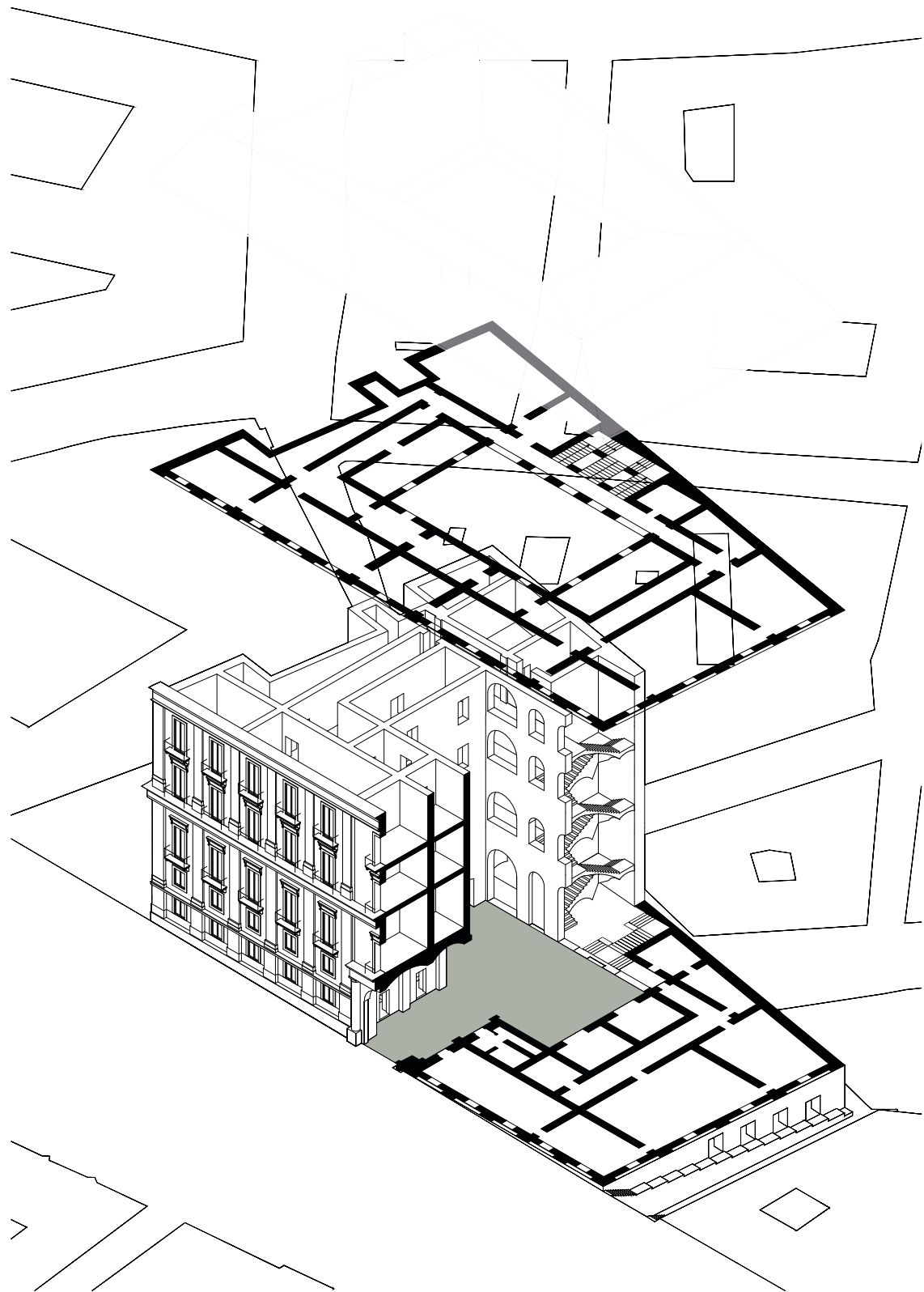
Details trappenhuis (Robert Zandjans)

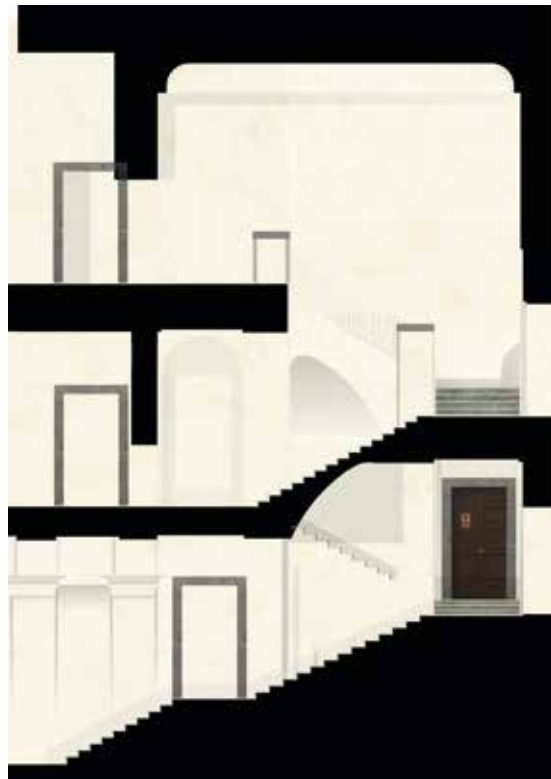
Isometrie (Robert Zandjans)

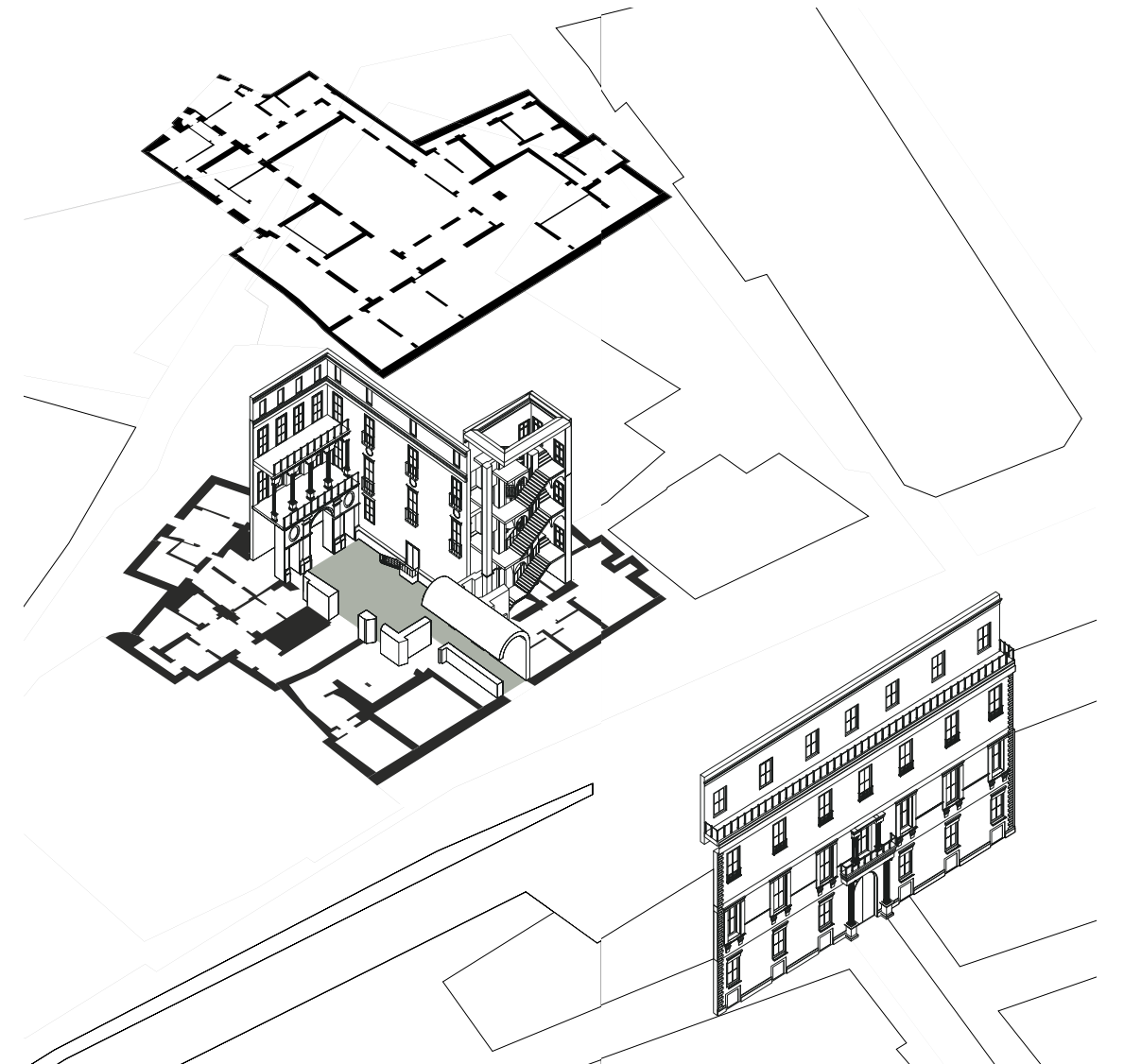
Details trappenhuis (Dirk Gonzalez)

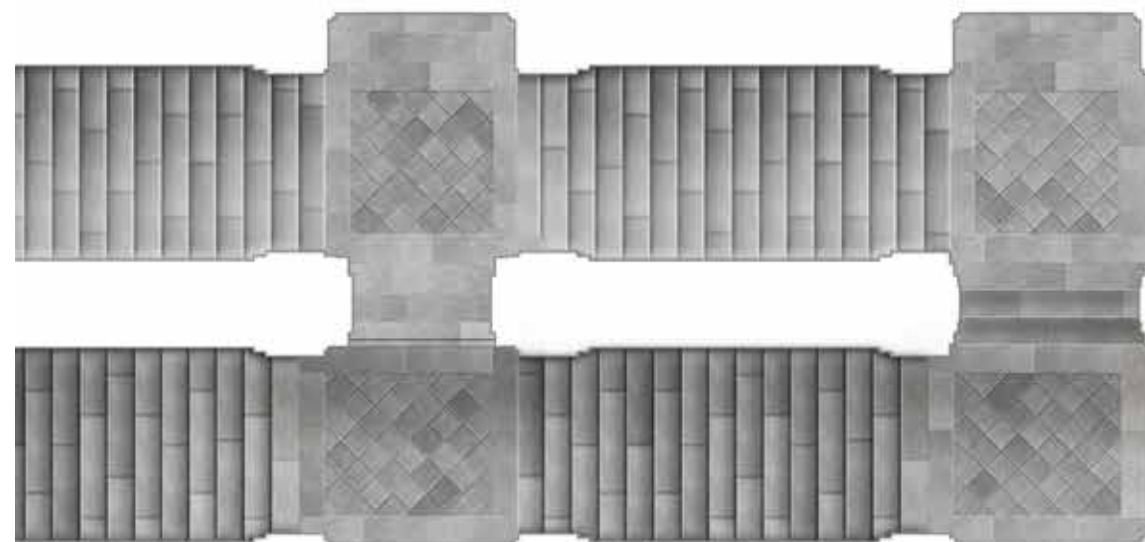
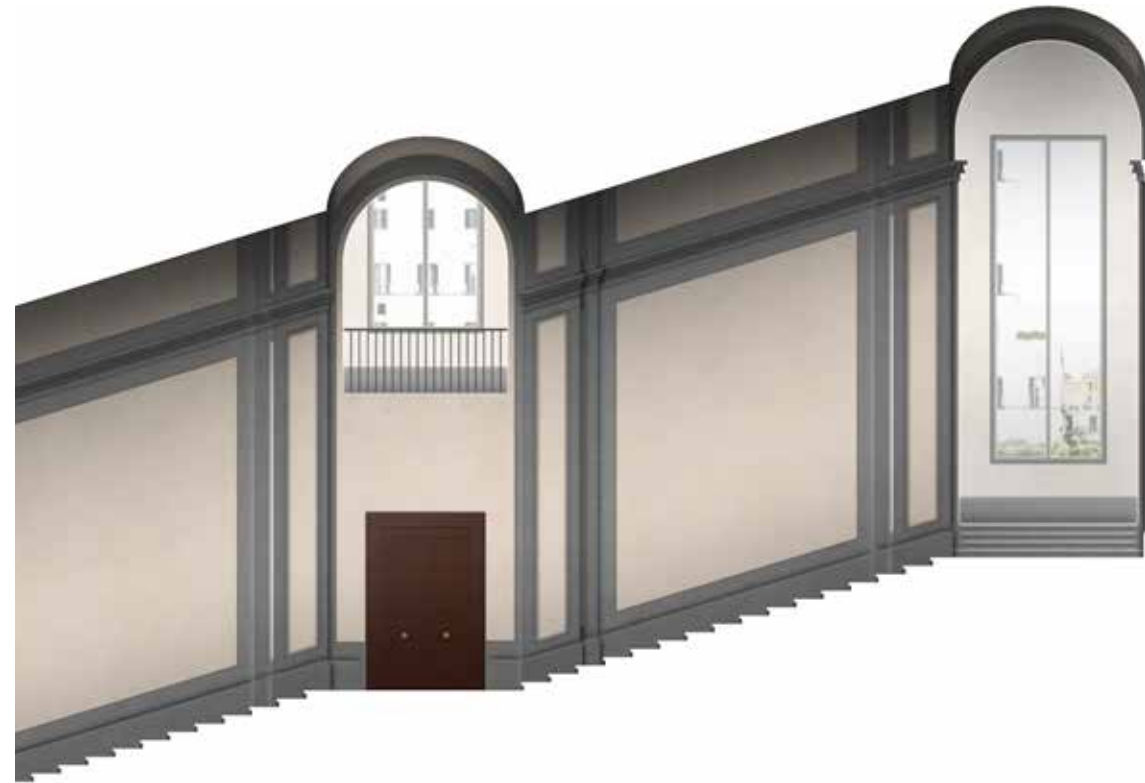
Isometrie (Dirk Gonzalez)

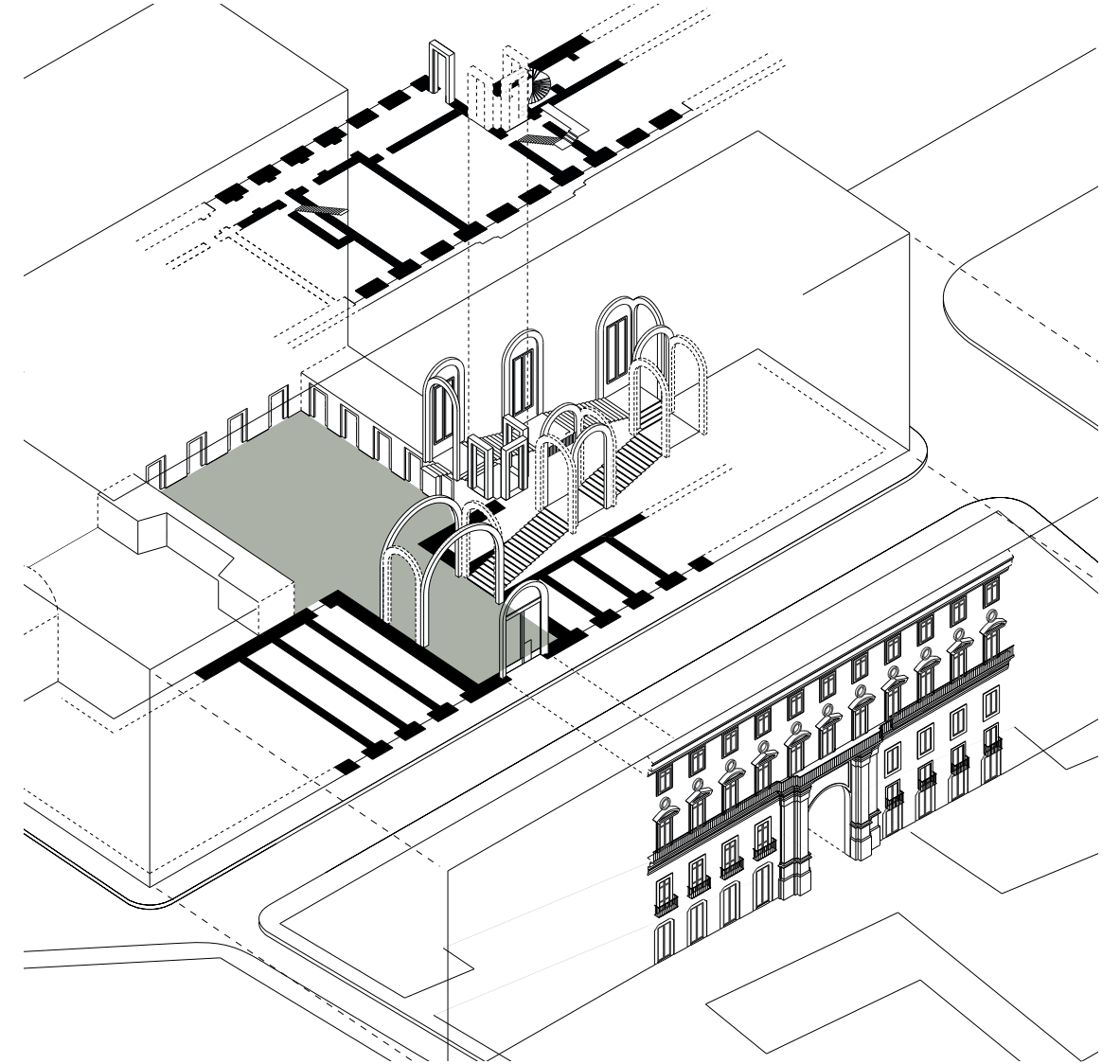
Details trappenhuis (Roel Wijmans)

Isometrie (Roel Wijmans)

Details trappenhuis (Michelle Ritzen)

Isometrie (Michelle Ritzen)

Kavels

Het ontwerp van het Palazzo

De studenten ontwikkelden ieder een schetsmatig voorstel voor een denkbeeldig kavel in Napels. Vervolgens is een gezamenlijk verkavelingsvoorstel gemaakt voor een reeks kavels aan de via Toleda aan de rand van het zogenaamde Spaanse Kwartier.

Binnen deze verkaveling maakten de studenten een ontwerp voor een hedendaags palazzo met een gemengd woon/werkprogramma. Ook dit ontwerp werd gepresenteerd met een gekleurde detailweergave en heldere zwart-wit tekeningen.

Het ontwerp diende aan de volgende eisen te voldoen:

- Op de begane grond technische ruimten en bedrijfsruimten.
- Op de verdiepingen appartementen.
- 40% van de woningen als appartement met een gebruiksoppervlakte van 80 m² met een woonkamer en drie slaapkamers, geheel gelijkvloers en rolstoeltoegankelijk.
- 40% van de woningen als appartement met een gebruiksoppervlakte van 100 m² met een woonkamer en twee slaapkamers, geheel gelijkvloers en rolstoeltoegankelijk.
- 20% van de woningen met afwijkend programma naar eigen inzicht.
- Alle kamers in de woning zo veel mogelijk vierkant in plattegrond, de maximale verhouding is 3:4.
- Alle kamers in de woning afsluitbaar.

- Lofts niet toegestaan.
- Lift met een schachtmaat van 1.77 x 2.60 m. die in elk geval alle appartementen ontsluit.
- Elke woning een meterkast van 0.35 x 0.75 m.
- Elke woning een berging/installatieruimte van 4 m².
- Elke woning een leidingschacht naast toilet/badruimte/berging met een oppervlakte van 0.04 m² per woonlaag.
- Geen eisen voor een buitenruimte. Elke student ontwikkelde een eigen visie op plaats en hoedanigheid van de buitenruimte.
- Vanuit alle woningen de mogelijkheid om twee kanten op te vluchten. Een brandweerladder op de via Toledo of een van de dwarsstraten gold als tweede vluchtweg als de gevelopeningen minimaal 1 m² groot zijn.
- Binnendeuren een vrije doorgang van max. 0,75 m.

Voor overige details gold het Nederlandse bouwbesluit.

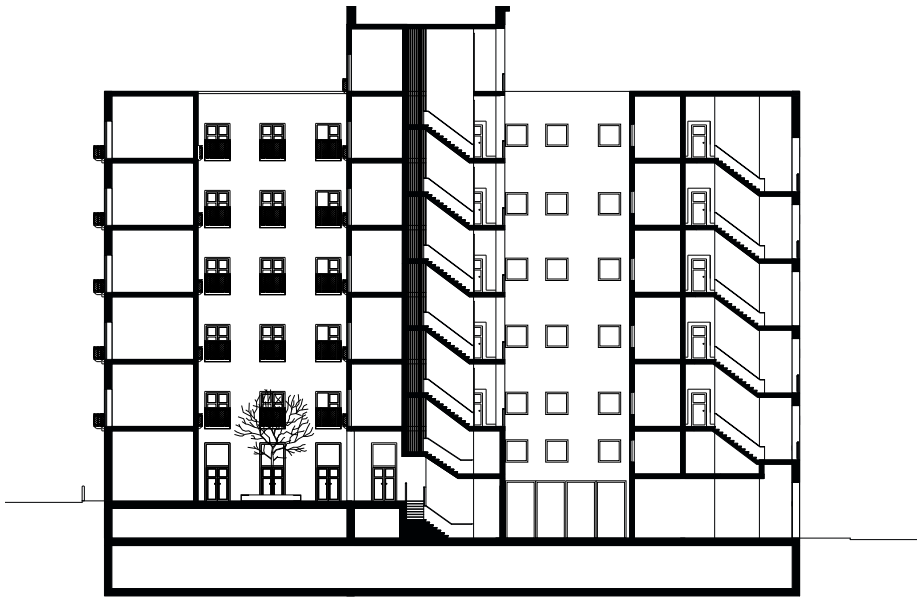
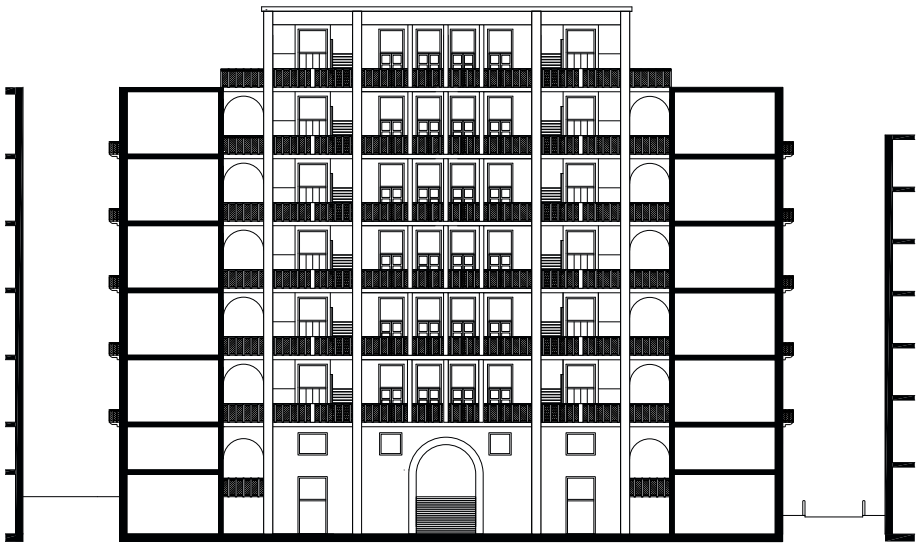
Spaans Kwartier

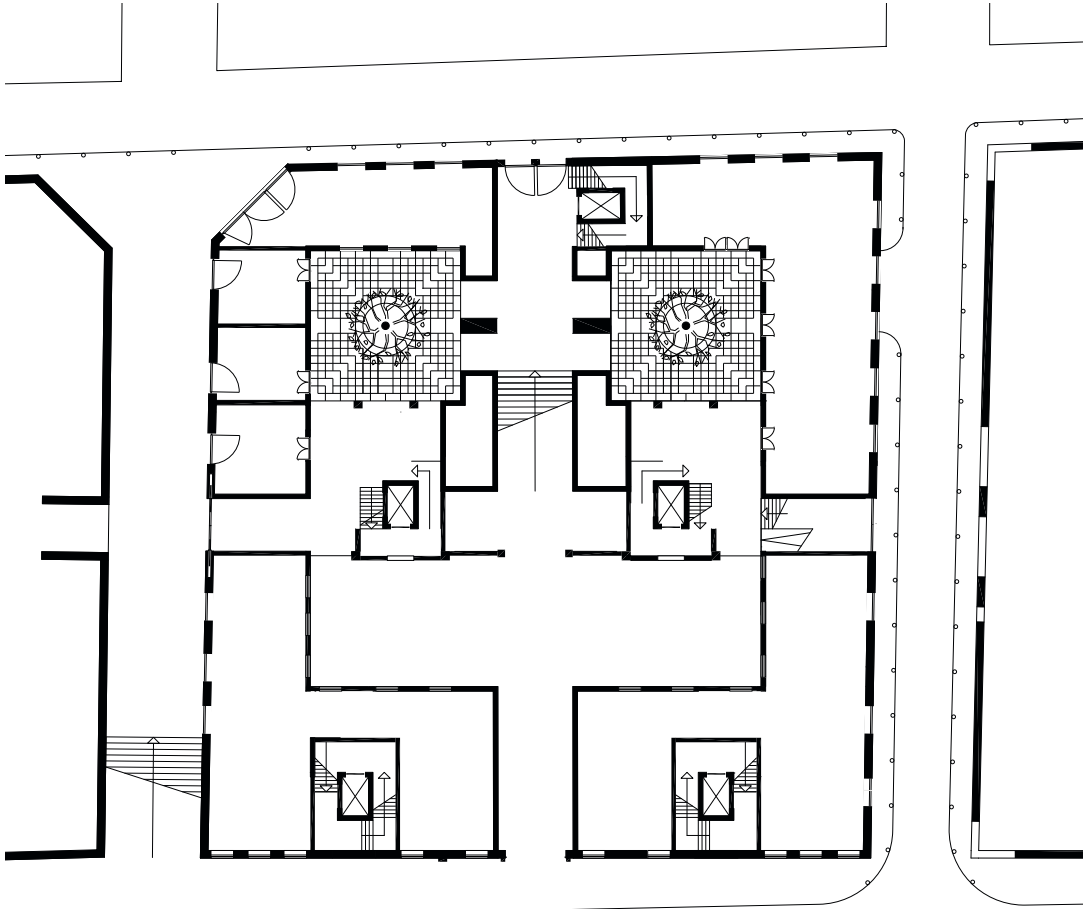
via Toledo

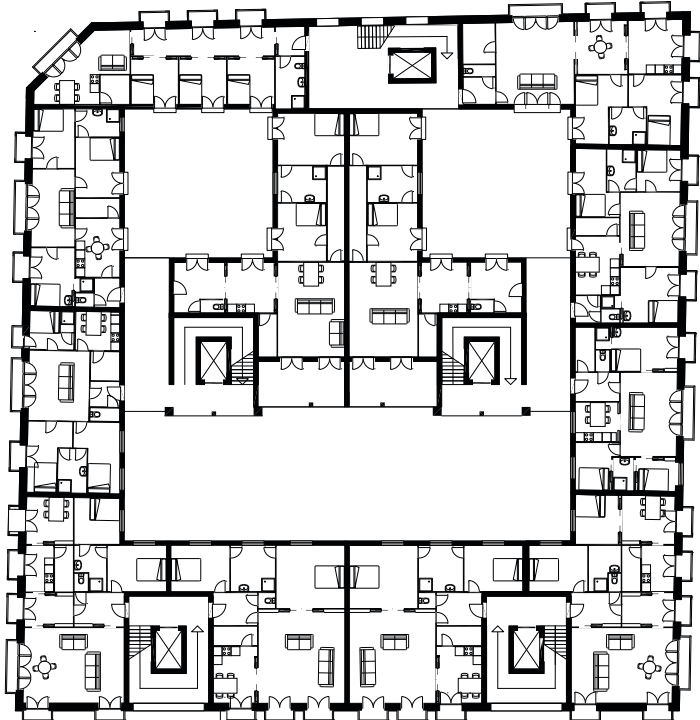
Details trappenhuis (Robert Zandjans)

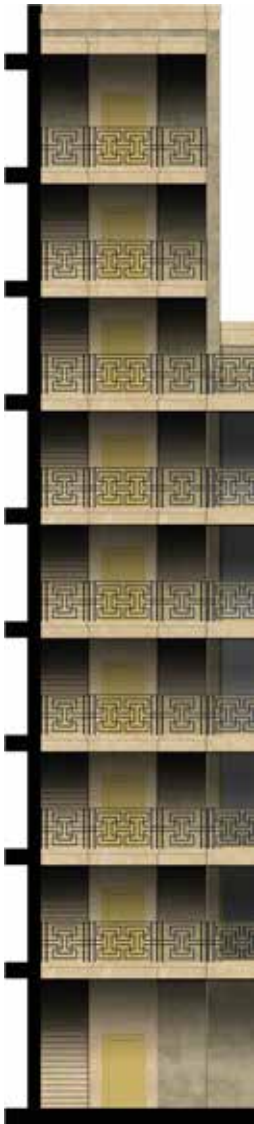
Doorsnedes (Robert Zandjans)

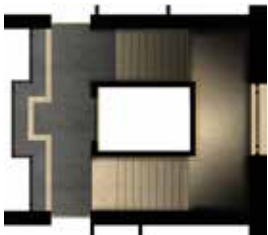
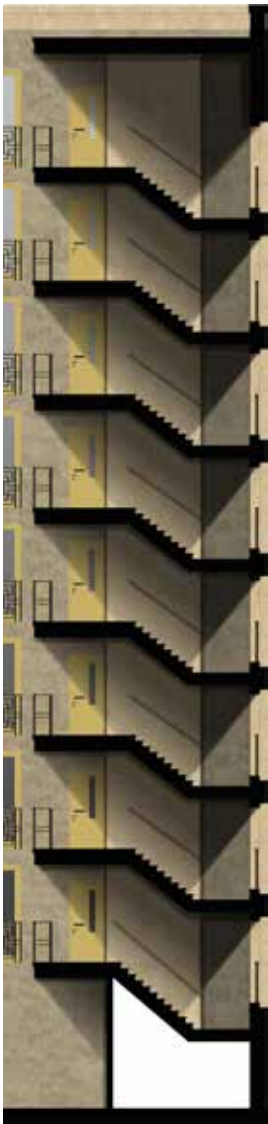
Plattegrond (Robert Zandjans)

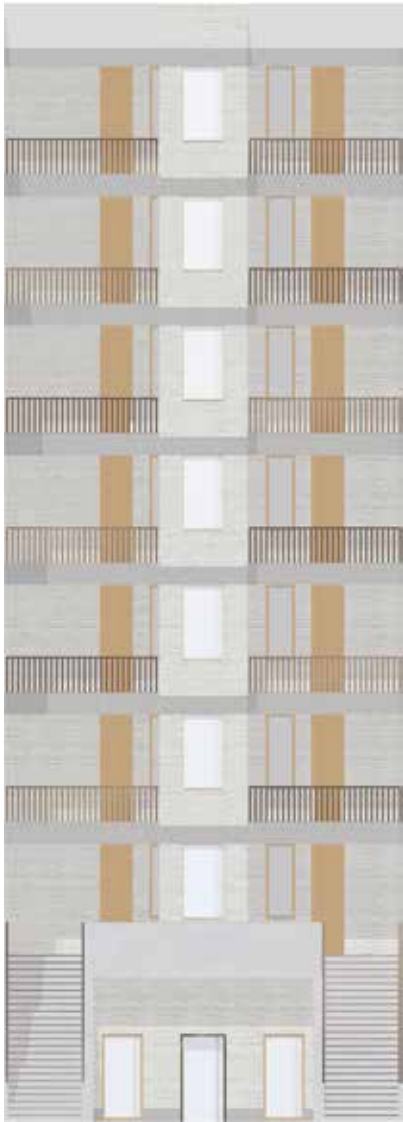
Plattegrond (Robert Zandjans)

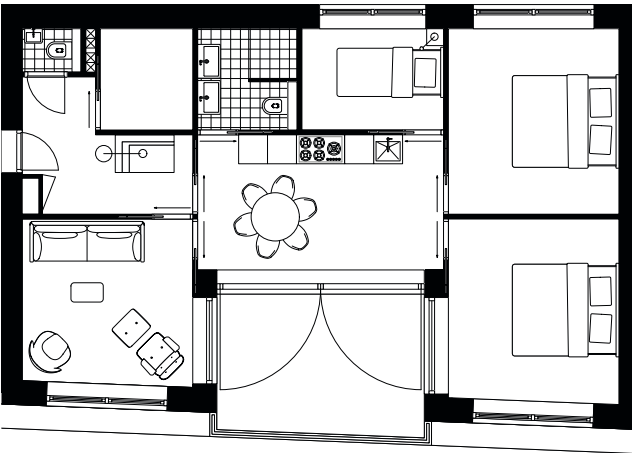
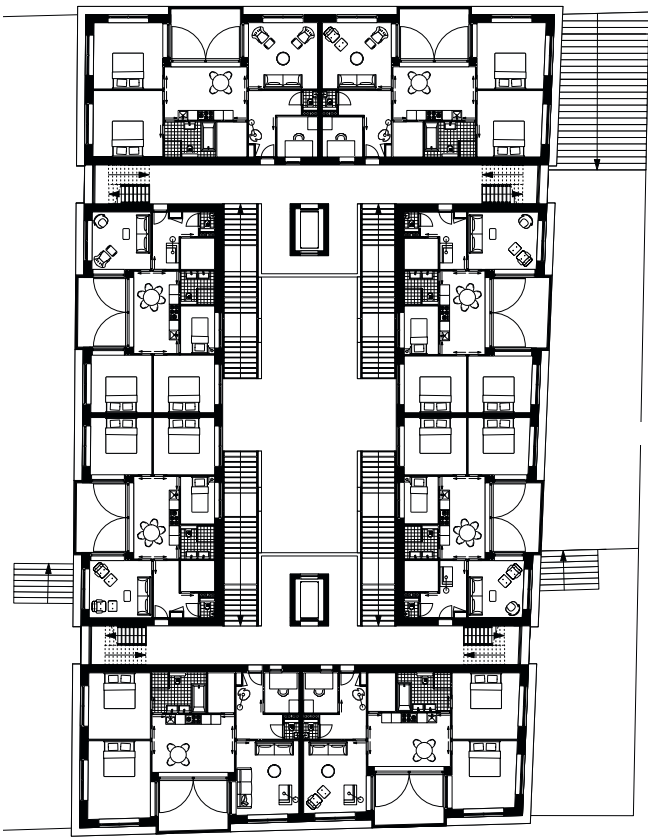
Details trappenhuis (Robbert Kleine Schaars)

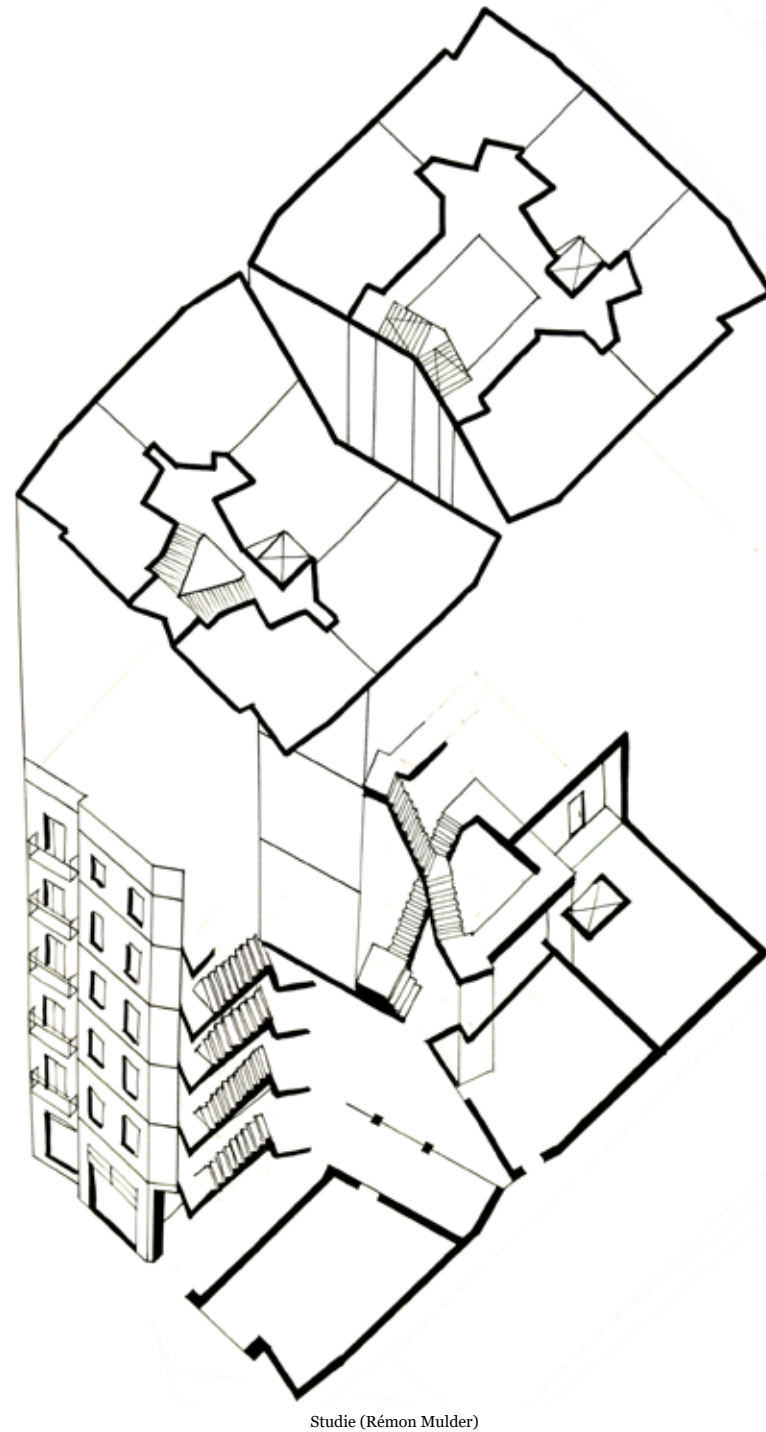
Gevels (Robbert Kleine Schaars)

Detail trappenhuis (Yannick Hoogstrate)

Plattegrond en woning (Yannick Hoogstrate)

Studie (Rémon Mulder)

Studie (Rémon Mulder)

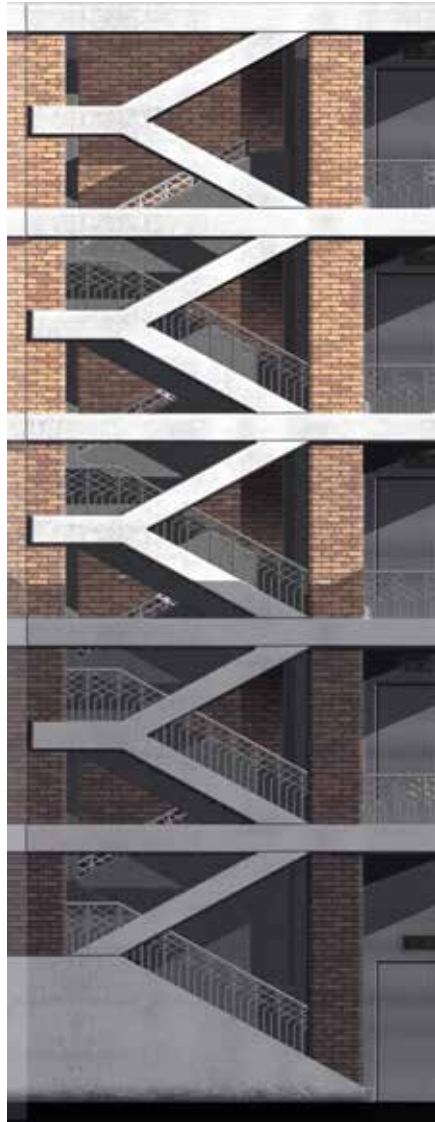
Napolitaans barok wonen op een brutalistische manier

De Barokperiode geeft wat speelsheid na de tijd van de Renaissance, de tijd waarin de wetenschap herontdekt wordt. De Baroktijd is de tijd waarin met nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen gespeeld wordt en nieuwe gewaagde vormen ontstaan. Het Italiaanse theater van de straat komt hier tot leven. De bezoeker wordt met een entreeceremonie ontvangen.

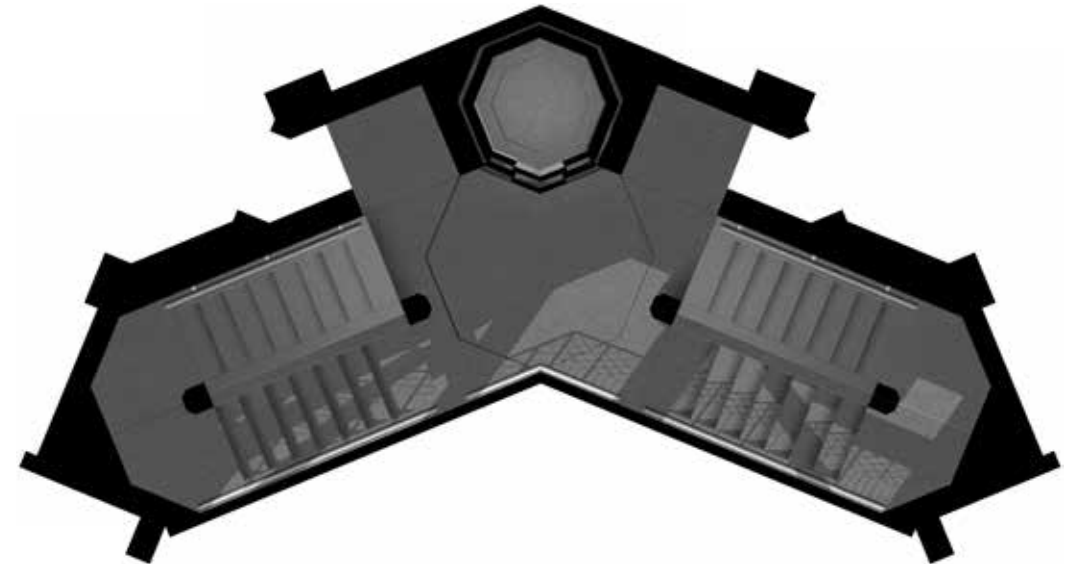
De kamers in het gebouw zijn als een sculptuur in een grote massa. Door de positie van de ruimten ten opzichte van elkaar ontstaat er tussenruimte voor kasten en gangen. Dit is brutalistisch wonen, op een Napolitaans barokke manier.

Rémon Mulder
Rotterdam, december 2018

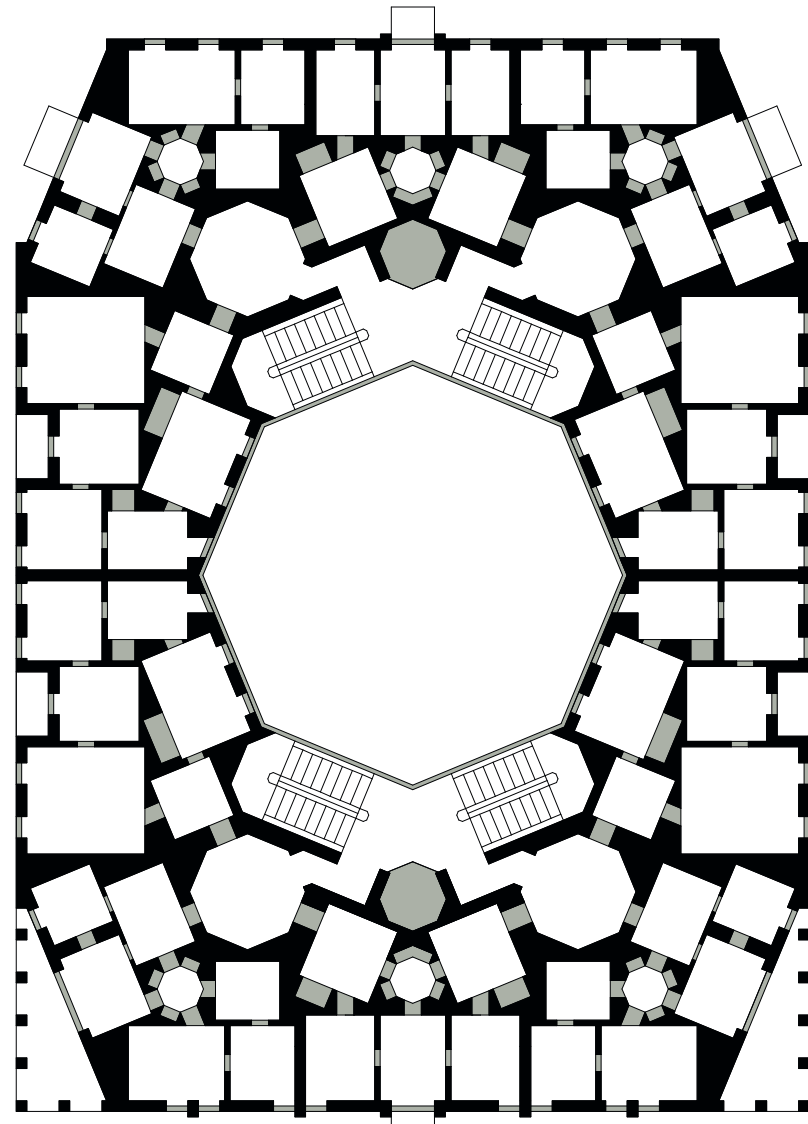
Zodra de bezoeker door de smalle androne naar binnen wandelt, ziet deze het licht, en kijkt omhoog alsof er een kerk betreden wordt. De lucht wordt omlijst door een perfecte achthoek, met een set trappen die deze achthoek omringen, en een verwelkoming bieden als open armen. Om een decor te maken, heb je geen spectaculaire materialen nodig. In dit geval zijn de hoofdmaterialen voor de gevel van de trap afgekeurde baksteen en prefab beton. De trap zelf is afgewerkt met granito.

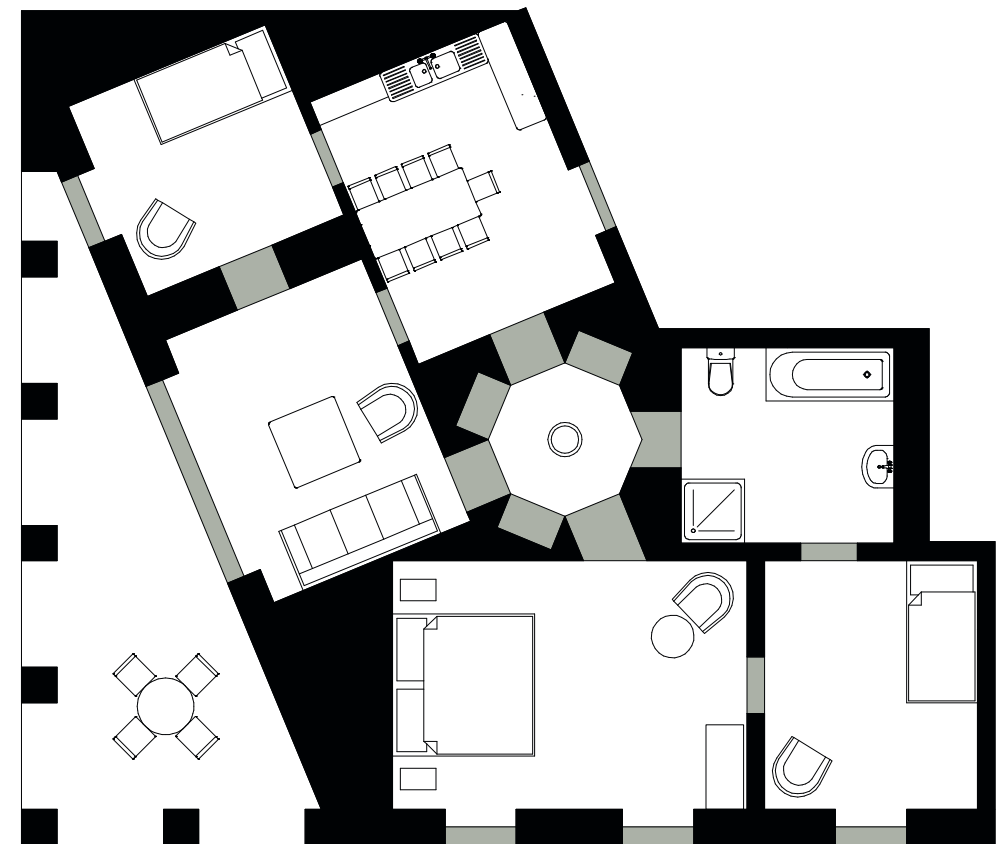
Details trappenhuis (Rémon Mulder)

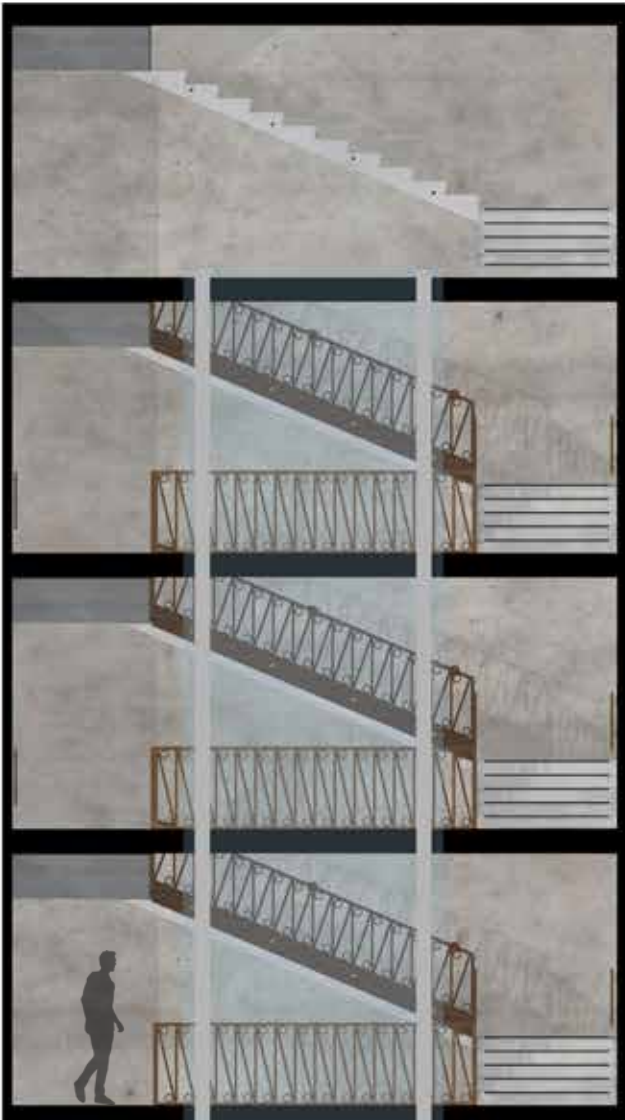
Detail trappenhuis (Rémon Mulder)

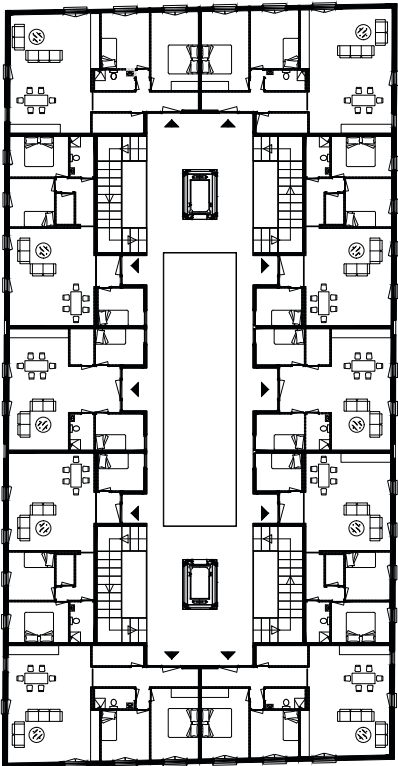
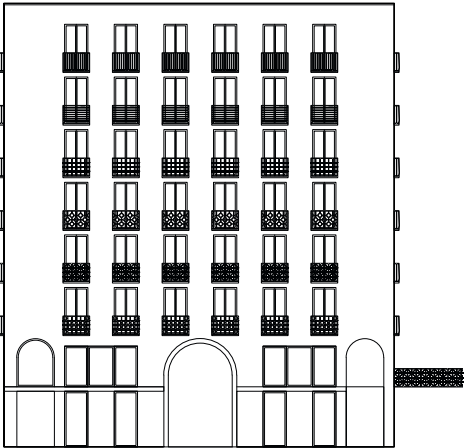
Plattegrond (Rémon Mulder)

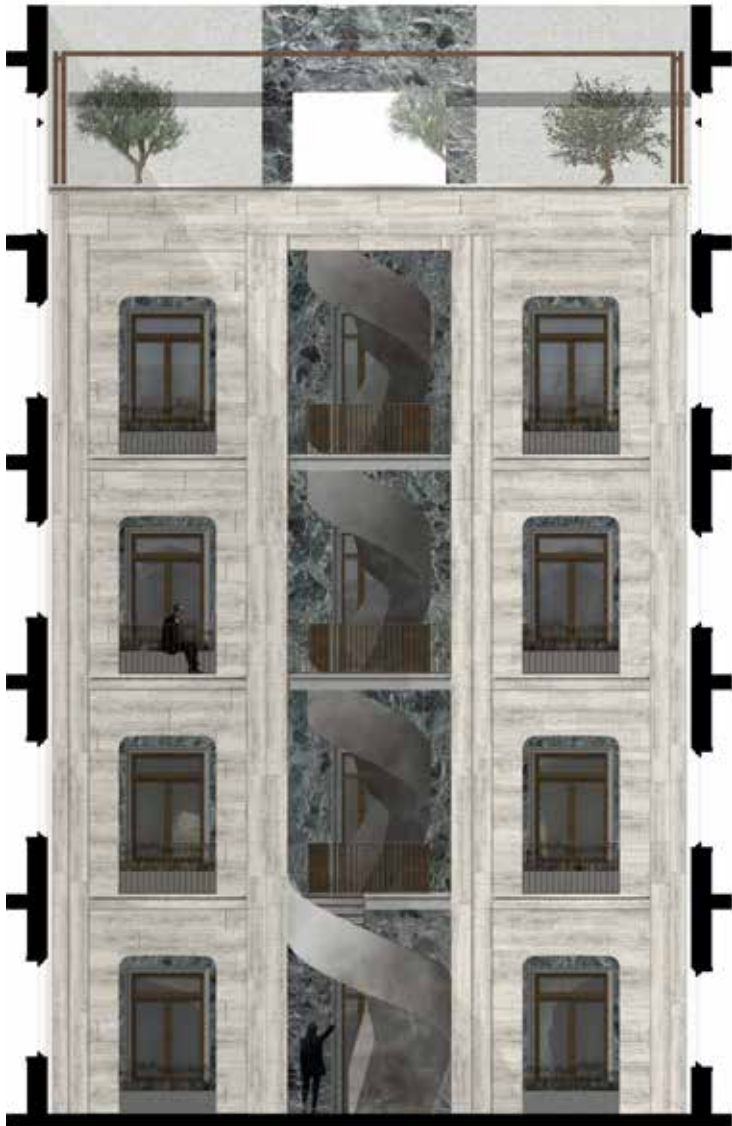
Woning (Rémon Mulder)

Detail trappenhuis (Eren Özad)

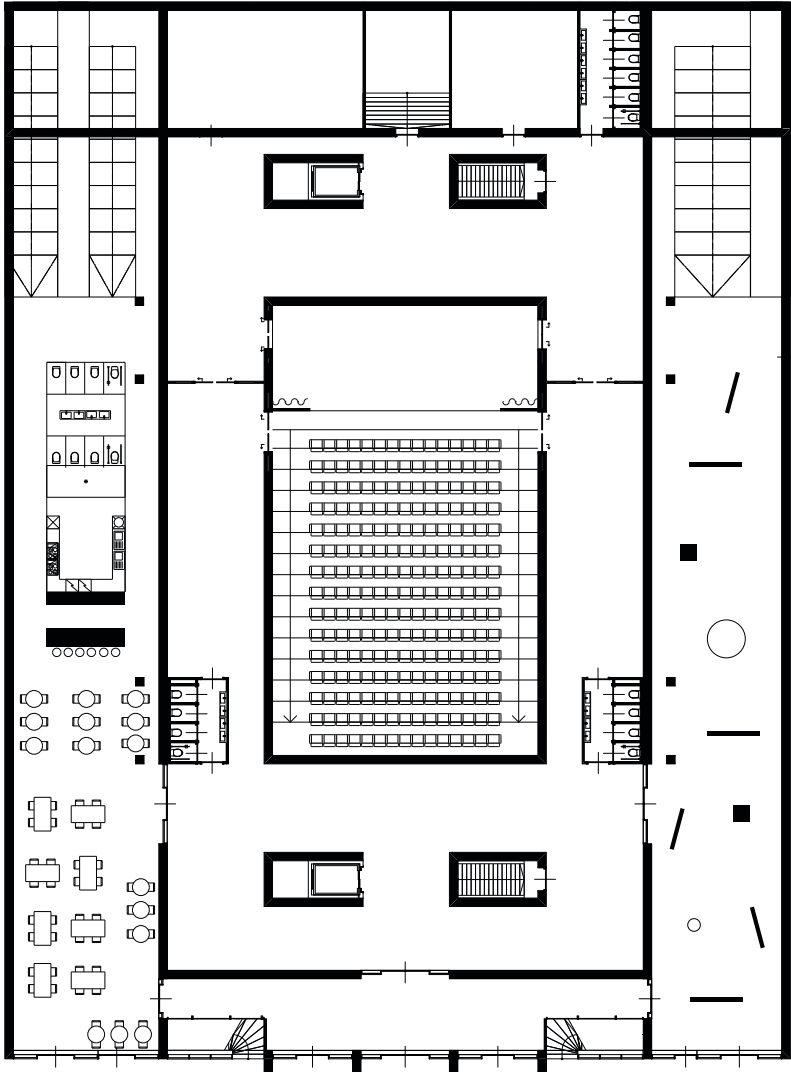
Gewel en plattegrond (Eren Özad)

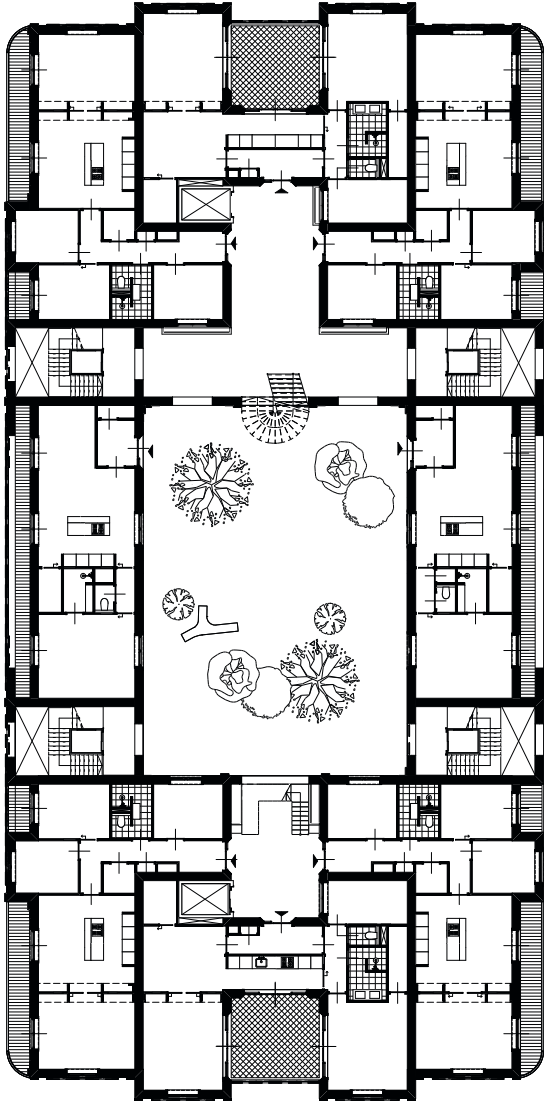
Detail trappenhuis (Iris Uythof)

Details trappenhuis (Iris Uythof)

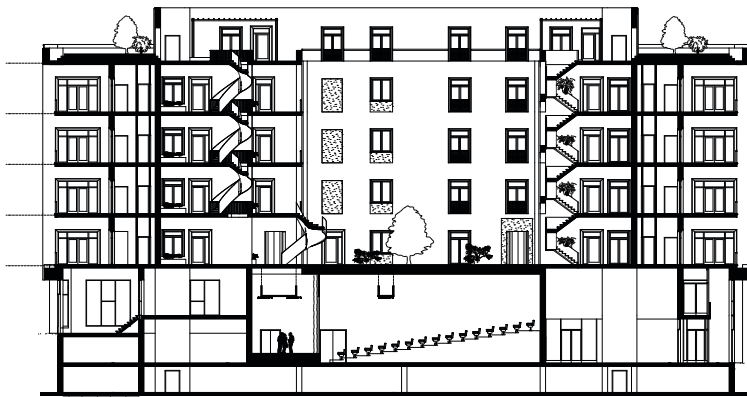
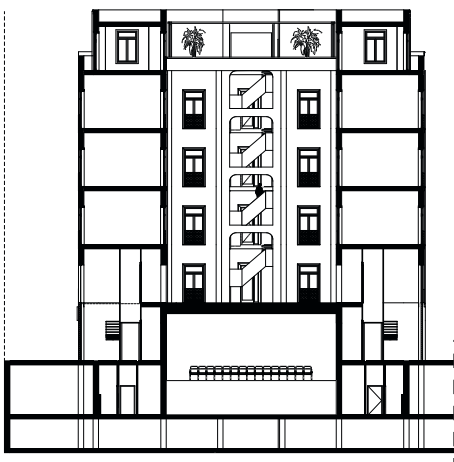
Plattegrond (Iris Uythof)

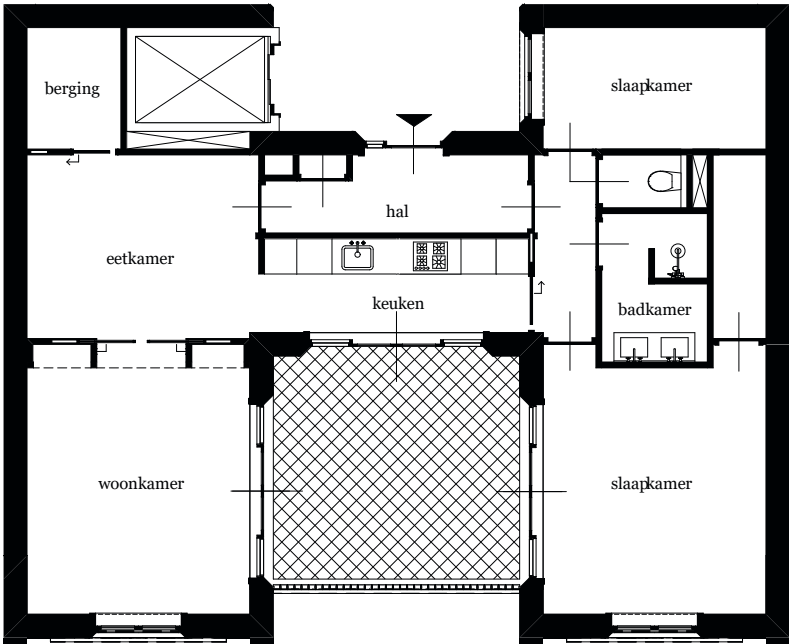
Plattegrond (Iris Uythof)

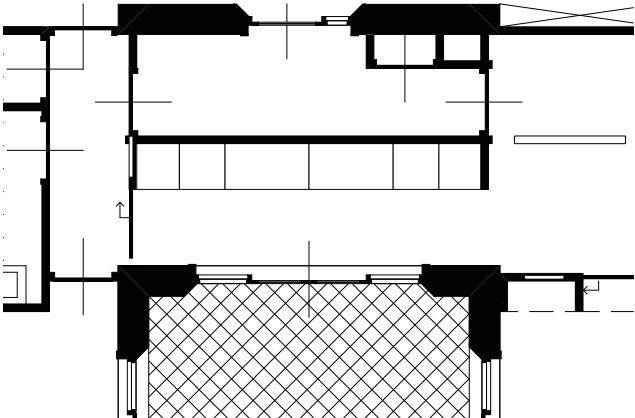
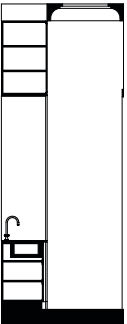
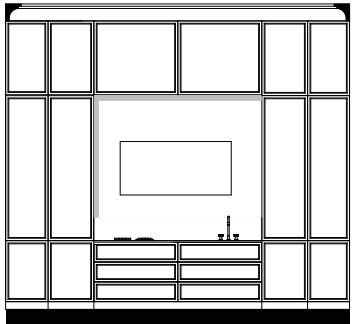
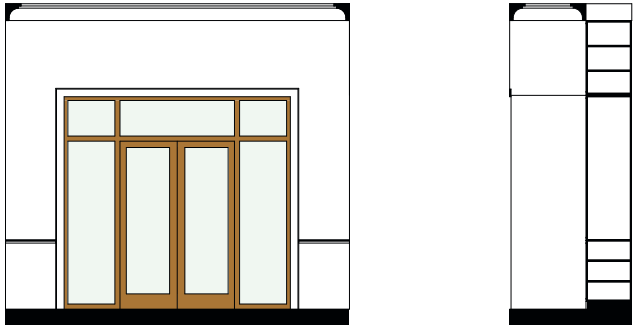
Gevels (Iris Uythof)

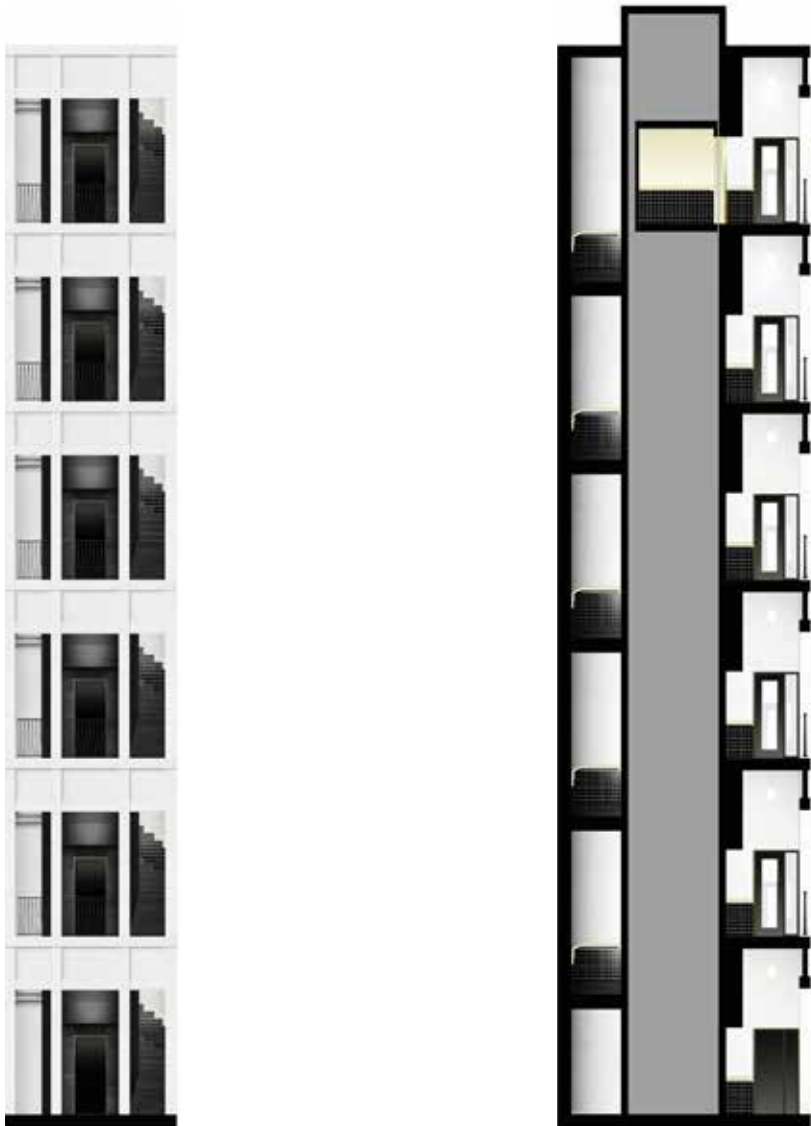
Doorsnedes (Iris Uythof)

Woning (Iris Uythof)

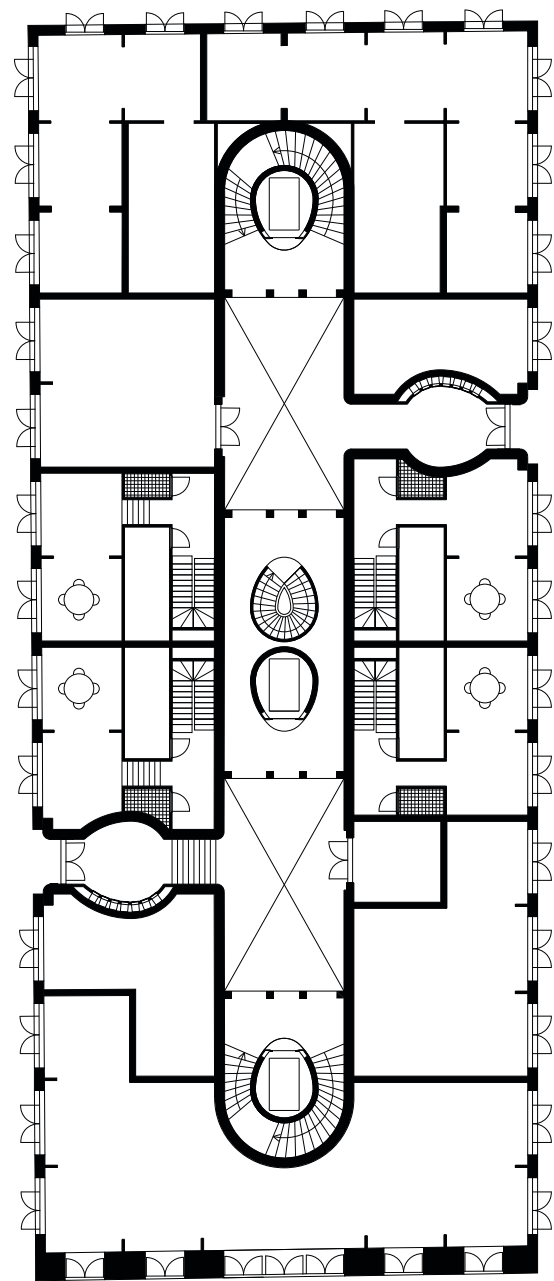
Keuken en loggia (Iris Uythof)

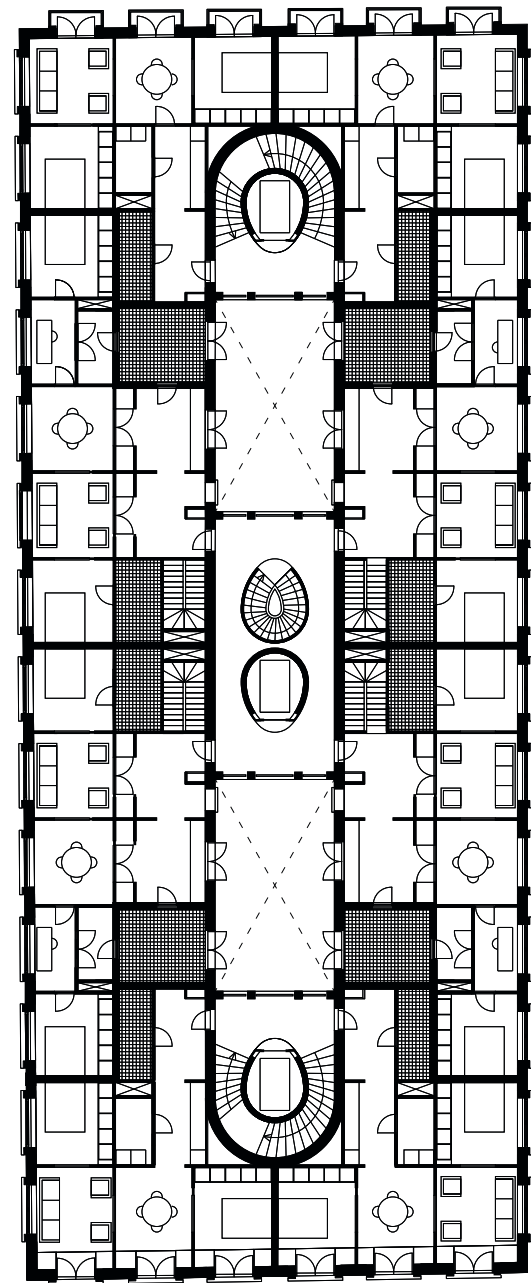
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

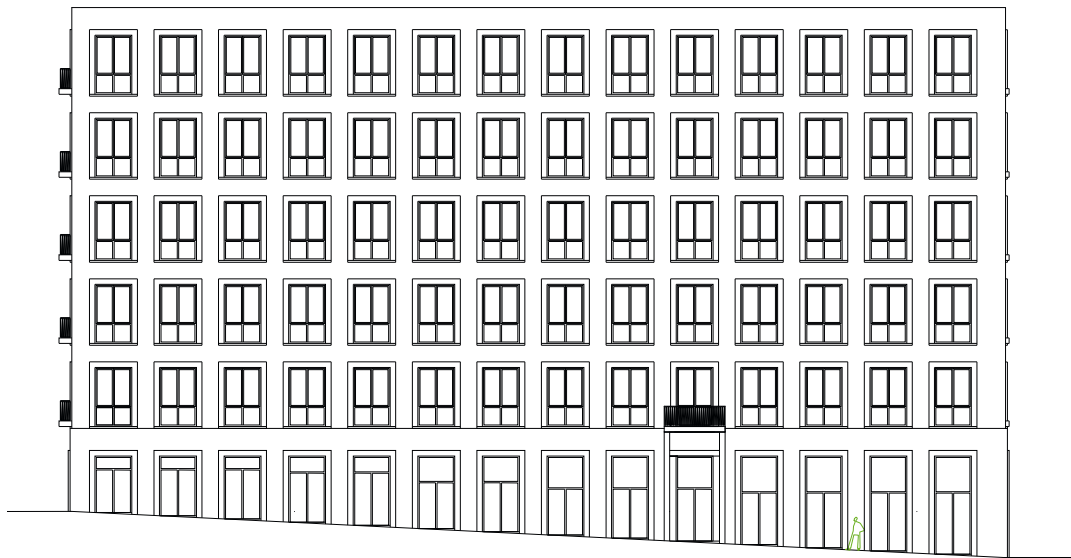
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

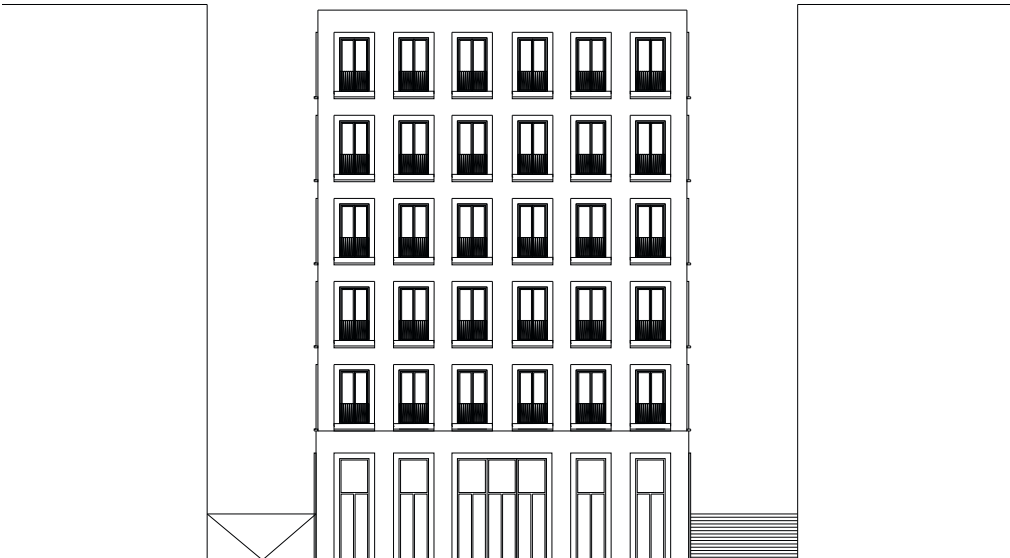
Plattegrond (Michael van der Keur)

Plattegrond (Michael van der Keur)

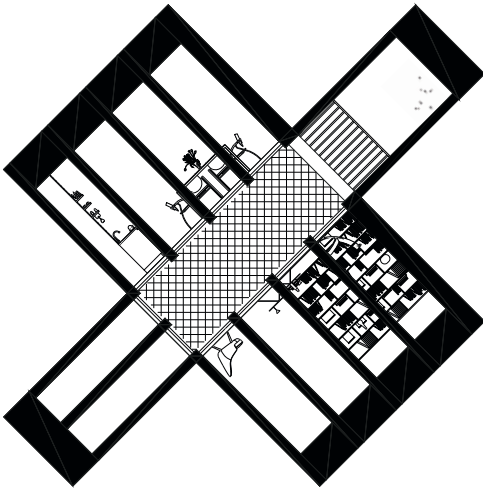
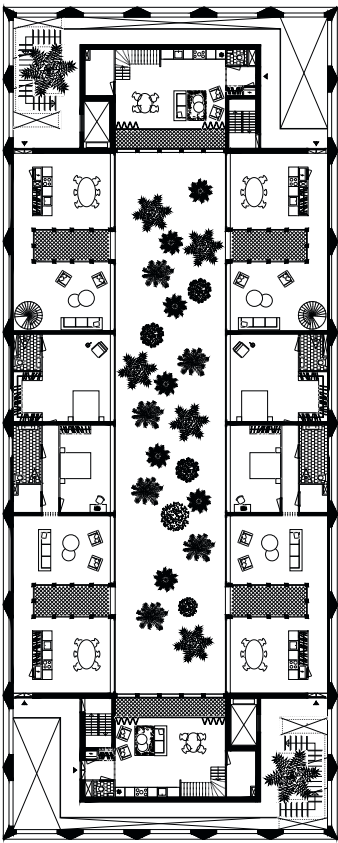
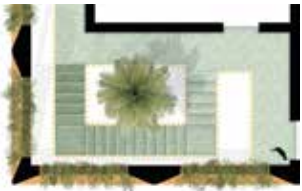
Gewel (Michael van der Keur)

Gewel (Michael van der Keur)

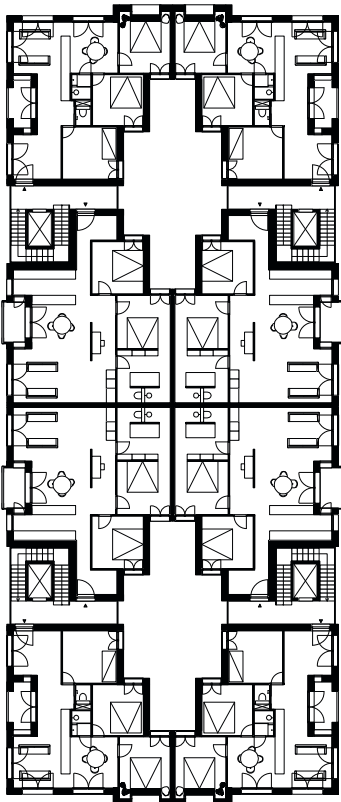
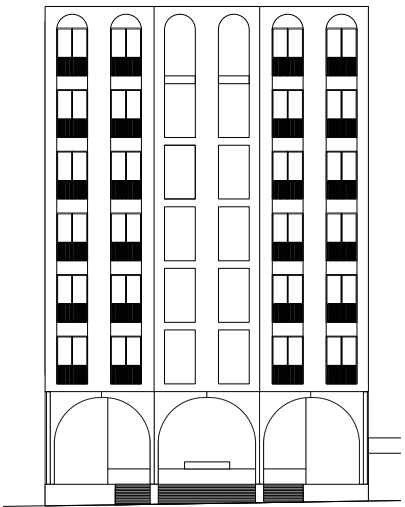
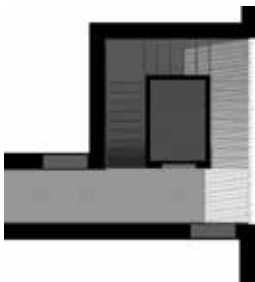
Details trappenhuis (Damla Demir)

Plattegrond en wanduitslag loggia (Damla Demir)

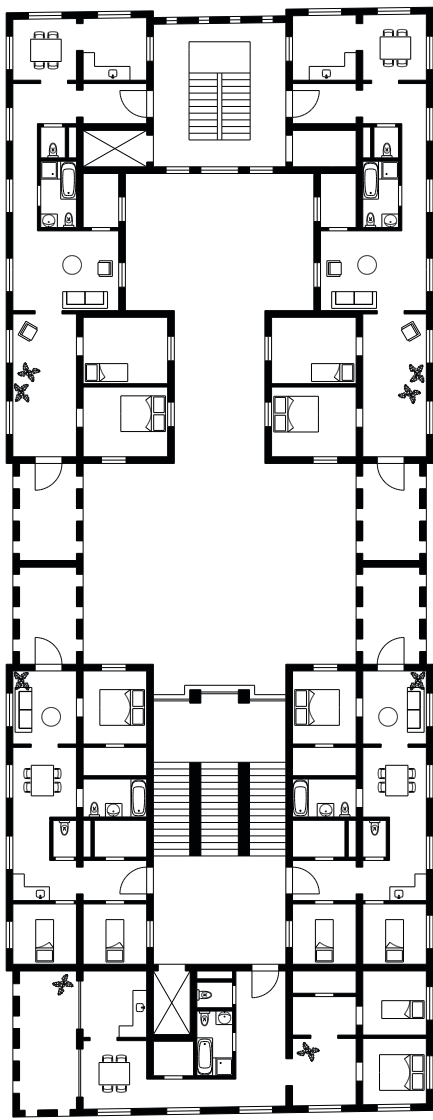
Details trappenhuis (Fleur Verhoeff)

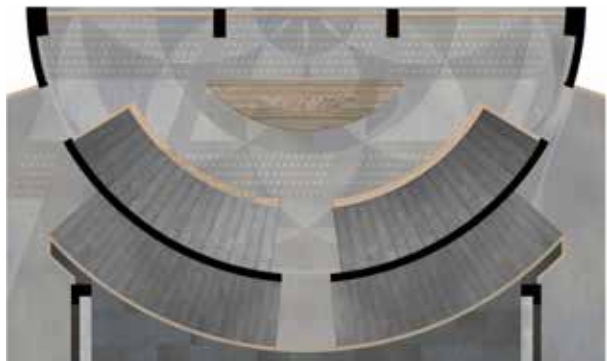
Gevel en plattegrond (Fleur Verhoeff)

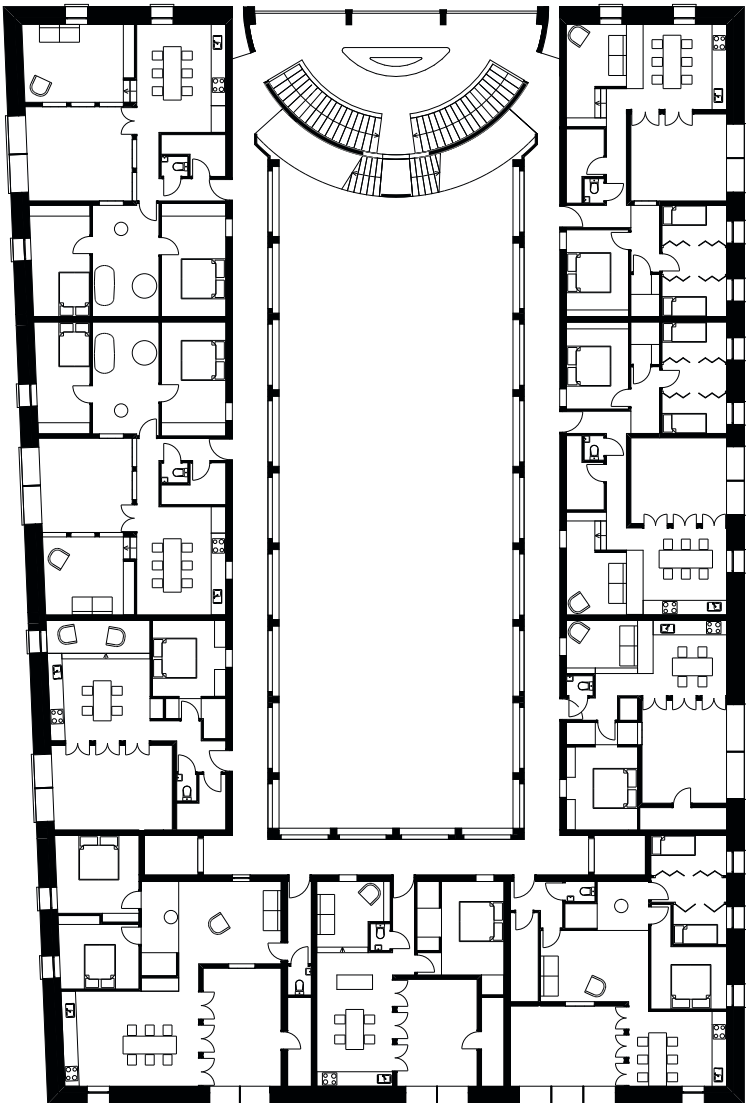
Details trappenhuis (Michelle Ritzen)

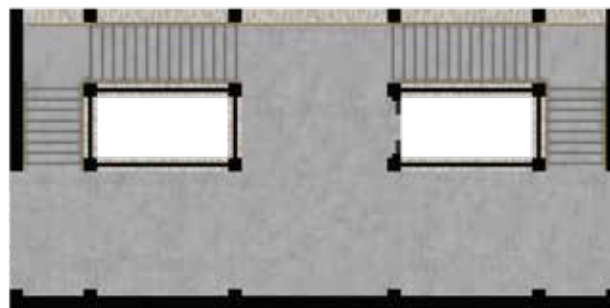
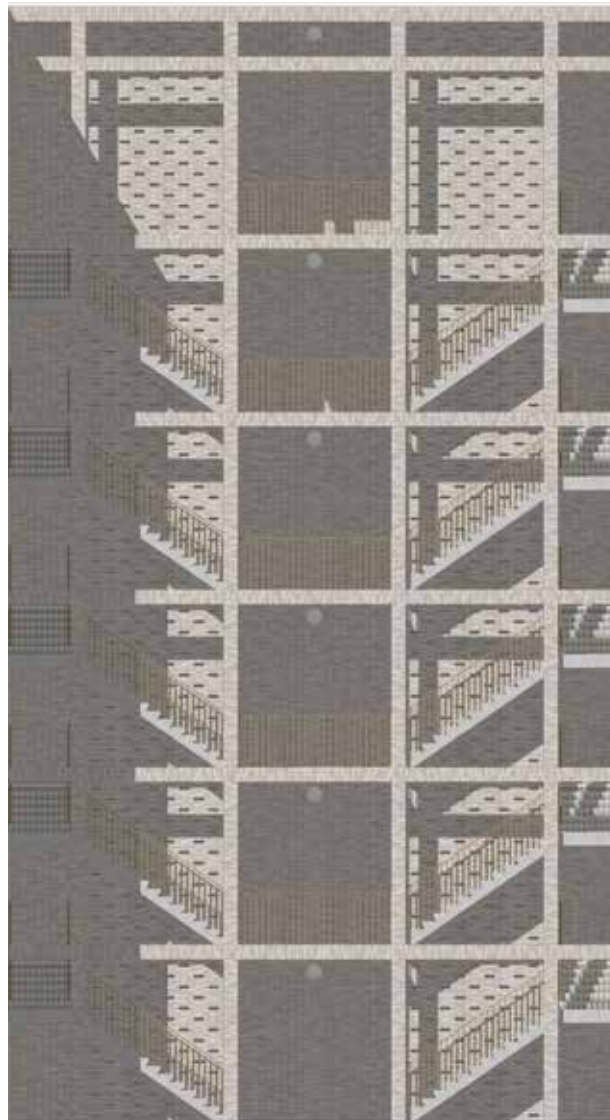
Plattegrond (Michelle Ritzen)

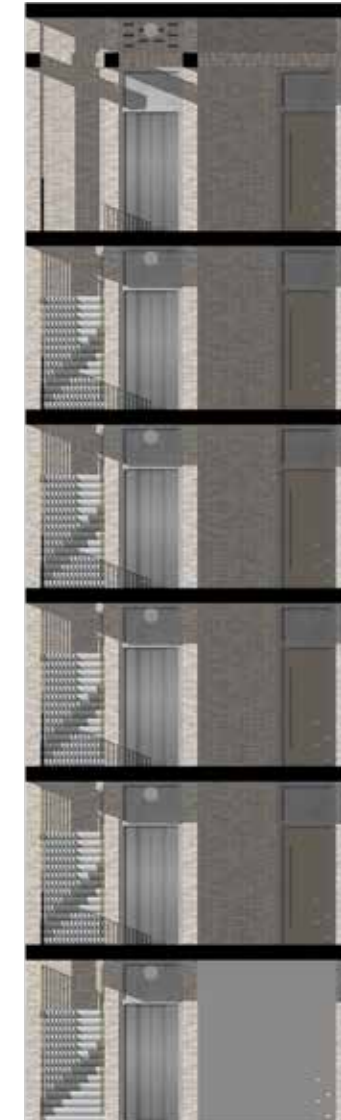
Details trappenhuis (Dirk Gonzalez)

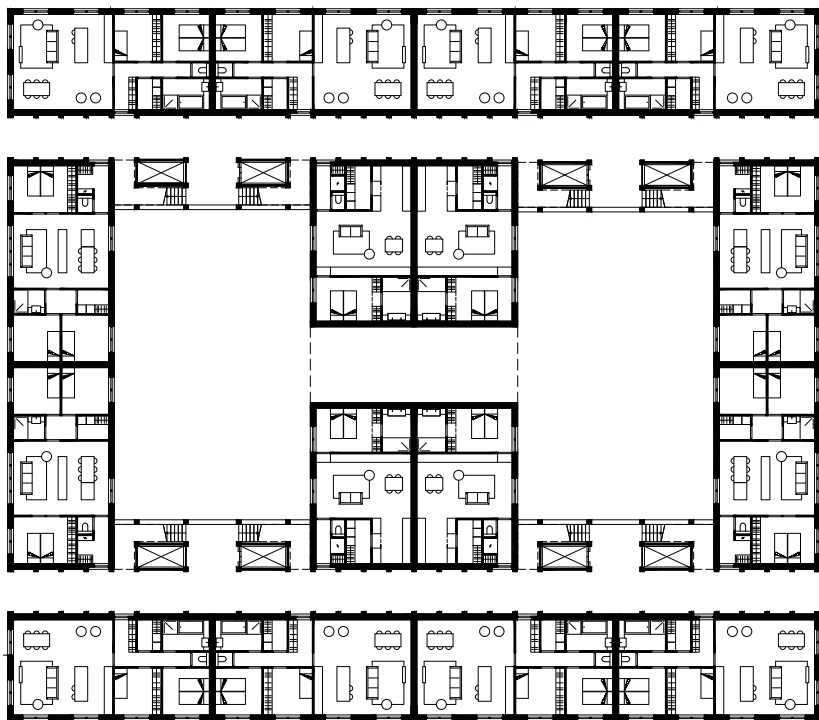
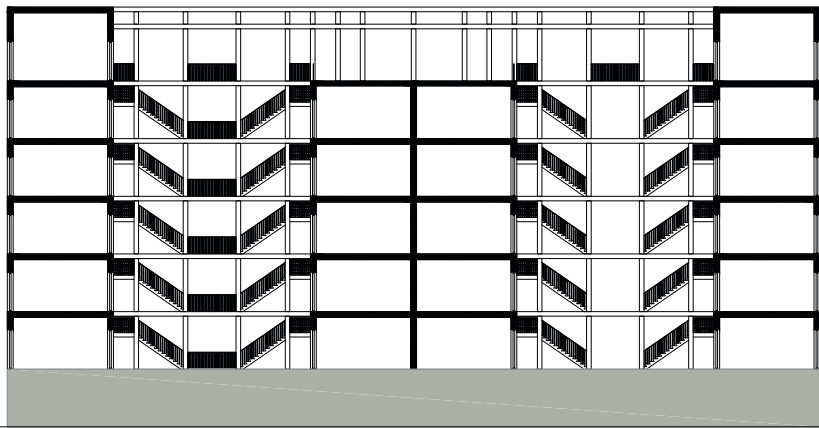
Plattegrond (Dirk Gonzalez)

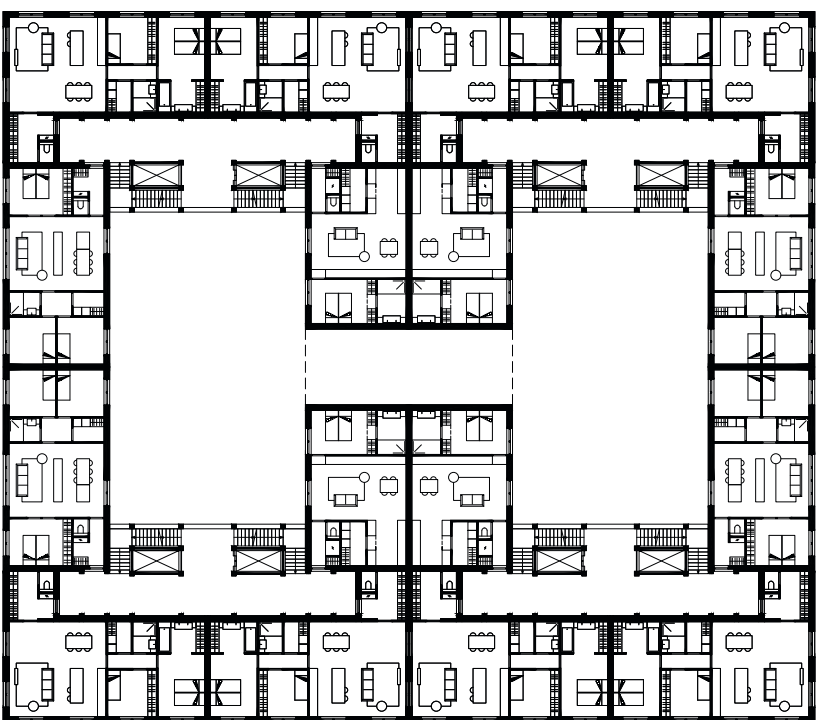
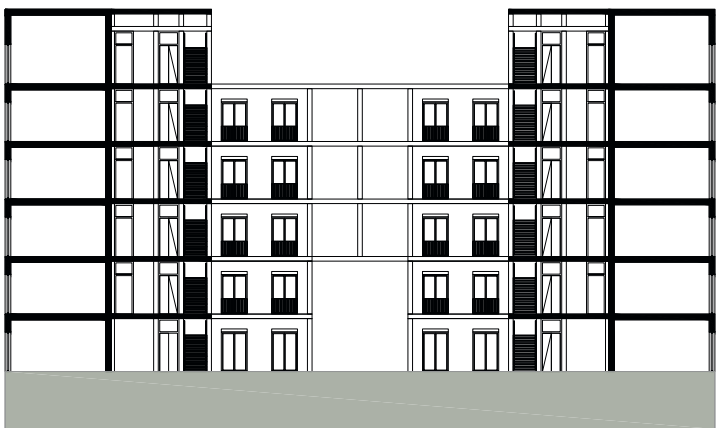
Details trappenhuis (Maxime Meessen)

Detail trappenhuis (Maxime Meessen)

Doorsnede en plattegrond (Maxime Meessen)

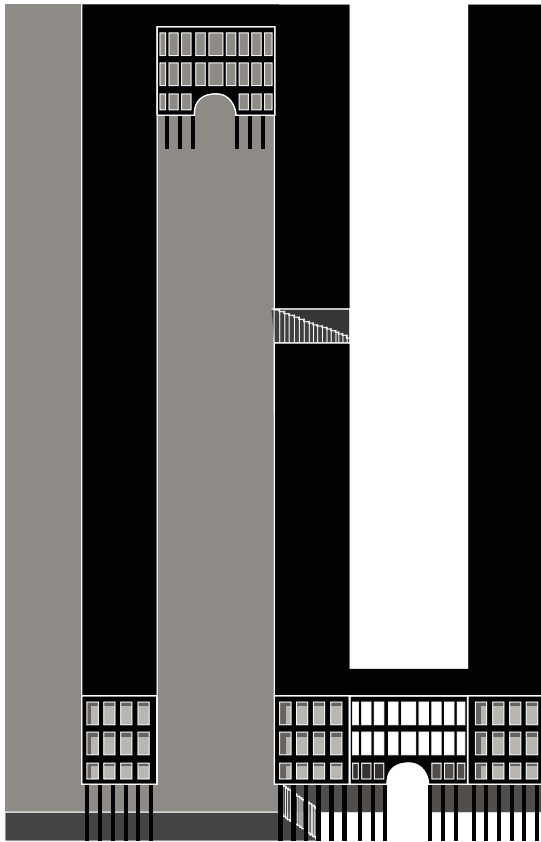
Doorsnede en plattegrond (Maxime Meessen)

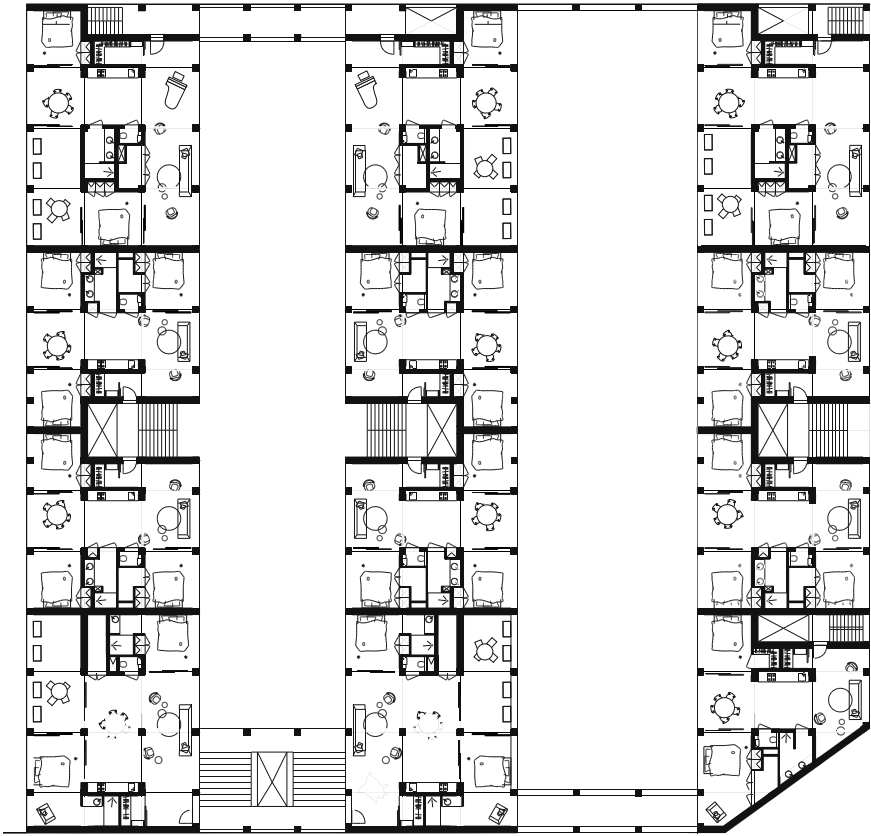
Detail trappenhuis (Kirsten Dielen)

Detail trappenhuis (Kirsten Dielen)

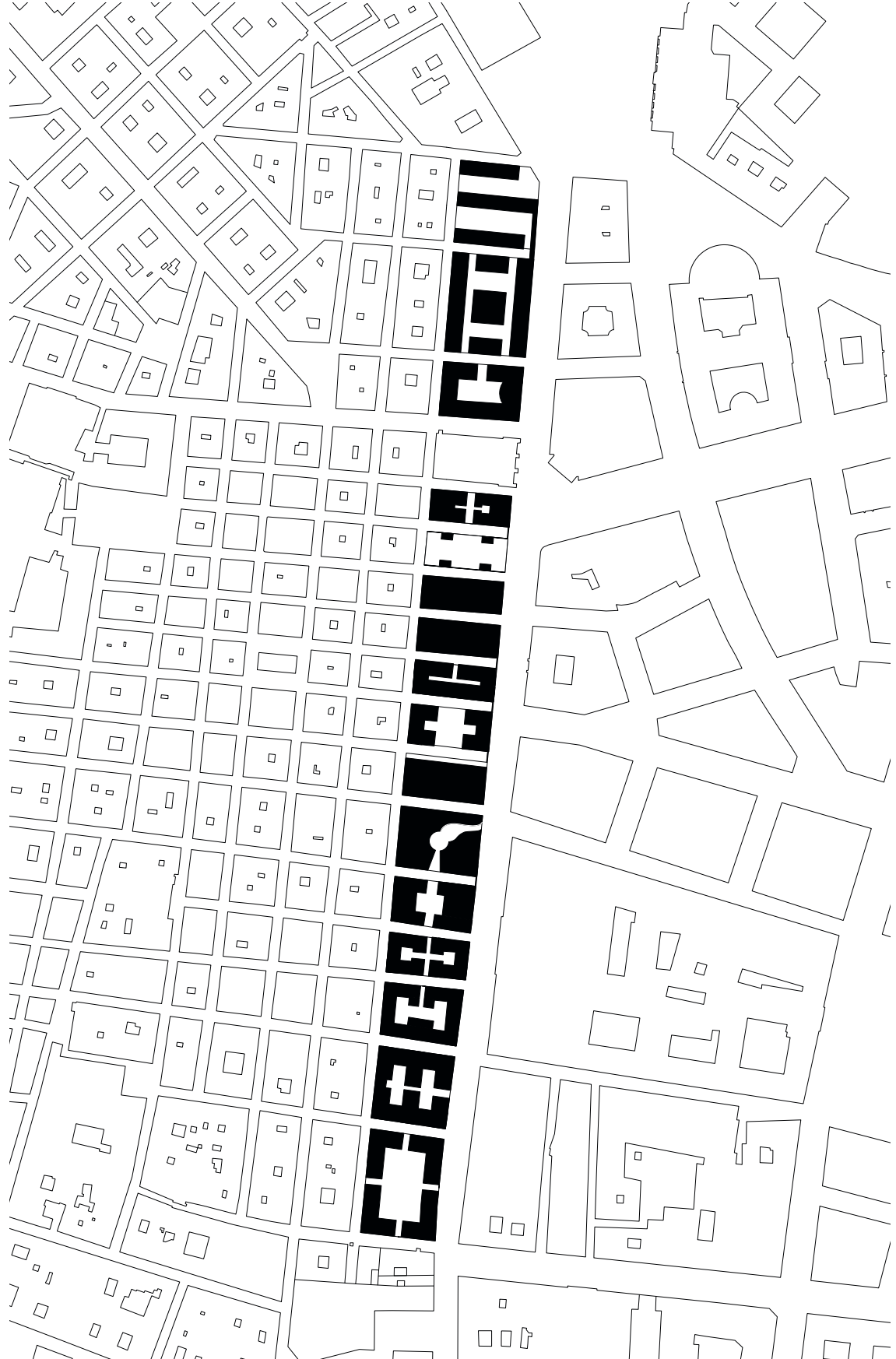
Gevels (Kirsten Dielen)

Plattegrond (Kirsten Dielen)

Studenten ontwerpen stedenbouwkundig uitgangspunt (foto Theo van de Beek)

Gezamenlijk stedenbouwkundig plan

Cortile Palazzo Constatino

Wonen in Napels

Het wonen staat op de agenda. Nederland bouwt te weinig woonruimte. Betaalbaarheid is een probleem. Tegelijkertijd is het wonen zelden inhoudelijk onderwerp van het architectonische discours, beweerde de stadsgeograaf Mark Minkjan in *The Architectural Review*. Marktpartijen hebben tijdens de kredietcrisis het ontwerpinitiatief overgenomen met conceptwoningen een sluwe ontwerpmethoden. Architecten klagen zoals alleen architecten dat kunnen.

Typologie

Hoe kun je in deze context studenten het woningbouwontwerp doceren? Er is blijkbaar niet zoiets als een staande praktijk waar jonge ontwerpers zich aan kunnen spiegelen. Als praktiserend architect neem je je studenten niet met droge ogen mee naar Leidscheveen of andere Vinx-oorden.

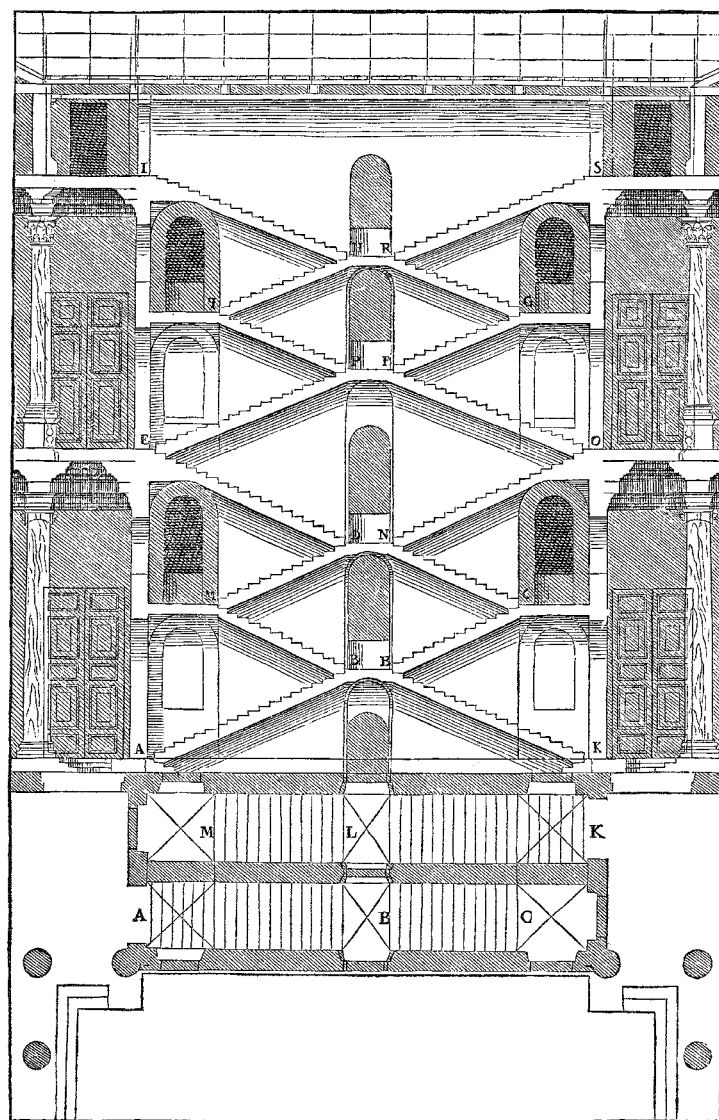
De steeds groeiende berg met typologieboeken biedt exotische alternatieven. Al die boeken staan boordevol projecten met ingewikkelde doorsneden en plattegronden. Zo suggereren deze boeken onterecht een architectonische 'can do' in het woondomein zonder duidelijk te maken hoe deze extreme posities zich verhouden met de bouweconomie, het bouwproces en het wonen. Zonder dat inzicht zijn de experimenten voor de middenklas-

se in Siedlung Halen in Bern en de Unité d' Habitation in Marseille, maar ook de Silodam in Amsterdam, onbegrijpelijk en nutteloos. Het versluiert het zicht op noodzakelijke vernieuwingen in het hier en nu.

Relevanter vind ik het typologisch onderzoek van de Zwitserse architecten Emanuel Christ en Christoph Gantenbein. In hun typologieboeken tonen zij lokale woningtypen die zich in steden als Hong Kong, Rome, New York en Buenos Aires manifesteren. Zij laten zien hoe deze voortkomen uit plaatselijke eigenaardigheden. De extreme voorbeelden in deze boeken hebben stelselmatig een vrij banale oorsprong. Het exotische karakter van de steden en het wonen ter plaatse wordt begrijpelijk gemaakt.

Ontwikkeling cortile

Wij reisden met Rotterdamse architectuurstudenten en -docenten naar Napels om de lokale palazzi te bestuderen. Wij probeerden te begrijpen hoe deze woongebouwen zijn ontworpen en hoe ze gemaakt zijn. Wij waren verbluft door de vitaliteit van het speculatieve woongebouw dat vanaf het begin van de 18e eeuw in grote aantallen gebouwd is. Het palazzo is het dragende woningtype van de stad.

Pagina uit Palladio's Quatro Libri

Het Napolitaanse palazzo is afgeleid van de palazzi die in de renaissance van Noord Italië zijn ontwikkeld. In Napels is het van oorsprong aristocratische type vereenvoudigd en als speculatieobject geschikt gemaakt voor de massawoningbouw. Meestal liggen er meerdere appartementen rondom een een afgesloten binnenplaats. Het Napolitaanse palazzo is opgetrokken met ruwe timmer- en metseltechnieken. De decoraties zijn in finzinnig stucwerk uitgevoerd. Men kon dit met de linkerhand bouwen. Een specifieke eigenaardigheid is het trappenhuis, vaak met dubbele trappen, dat doorgaans aan de achterwand van het binnenhof ligt. Vanaf de poort (portone), tussenruimte (androne) en binnenplaats (cortile) komt de trap langzaam als een groot meubelstuk tevoorschijn.

Die oplossingen voor deze trappen waren toen modern. Het vraagstuk van het appartementenhuis voor meerdere families was nieuw. Bij de palazzi uit de renaissance was sprake van een enkel groot huis waarin een uitgebreide familie met hun personeel woonde. De nadruk lag op de vormgeving van de cortile. Dit was in feite de voorruimte voor de trap naar de piano nobile. De trap lag veelal terzijde in de cortile en had een ondergeschikte ruimtelijke betekenis.

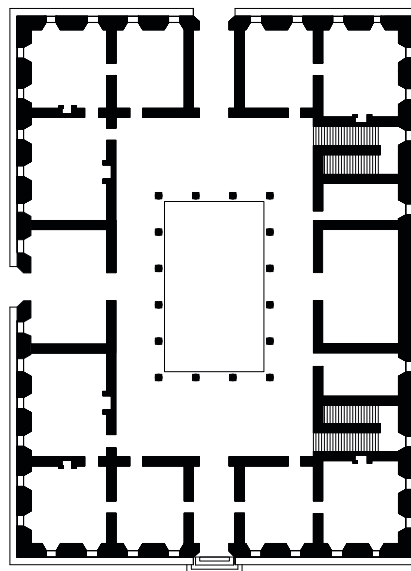
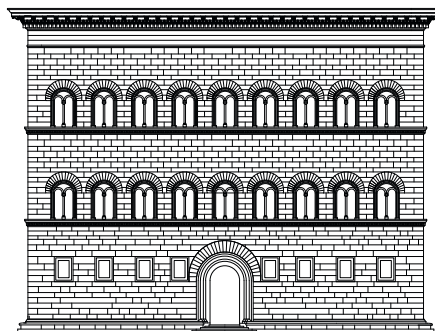
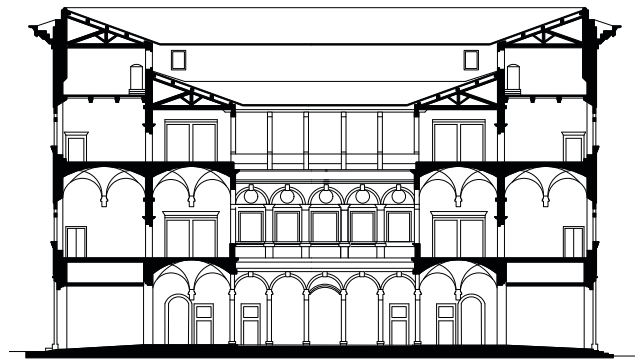
De beroemde renaissance-architect Andrea Palladio (1508-1580) schreef in zijn Quatro Libri (hoofdsuk XXVIII, boek I) in de meest praktische bewoordingen over de trap - alsof hij zich excuseerde voor de banale aanwezigheid ervan: "Men moet speciale aandacht besteden aan de positie van de trap, want het is erg moeilijk om een plaats te vinden die de rest van het gebouw niet verstoort." Hij benadrukte dat een trappenhuis een afsluitbare binnenruimte is, voorzien van deuren en voldoende daglicht. Palladio gaf geen

nadere richtlijnen over de plek van de trap in het gebouw. Wel tekende hij verschillende voorbeelden, alle gebaseerd op op- en aantredeverhoudingen die wij nu nog ongeveer hanteren. Hoe sterk gearticuleerd sommige voorbeelden ook zijn, het valt op dat dit sterk in zichzelf gekeerde architectonische ruimten zijn. (Overigens is het juist Palladio die de *buitentrappen* van zijn kerken en vooral zijn villa's monumentaliseerde).

Trap

De palazzi in Napels werden gerealiseerd in de tijd van de barokmuziek van Johannes Bach en Antonio Vivaldi. Zoals in de muziek nieuwe oplossingen voor de moderne liturgie en het gebruik van de spreektaal werden gevonden moest de architectuur zich moderniseren. In de architectuur bestonden geen voorbeelden voor het nieuwe speculatieve appartementenhuis en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting. De ruimtelijke ontwikkelingen en de lyrische versieringen rekten de klassieke architectuur op met bouwkundige dissonanten en contrapunten.

Die schaalvergroting stelde twee nieuwe opgaven aan het ontwerp: de status van de cortile als collectieve ruimte van meerdere families en de noodzaak om de routing naar de bovenste woonlagen vorm te geven. De cortile kreeg behalve een horizontale as een verticale as. In het Florentijnse renaissance-palazzo was de cortile een statische ruimte, bedoeld om de kunststukken van de welgestelde families, zittend onder de arcade te bewonderen. In het Napolitaanse barok palazzo verdwijnt de arcade en ontwikkelt de cortile zich tot een deel van een pulserend sequentie van vrij zakelijke verkeersruimten. Daarin verzelfstandigt de androne zich tot een klein kamertje, vaak

Palazzo Strozzi, Florence (tekening Zeyneb Yayla, Vaduz)

voorzien van een koepel en subtiële begrenzingen van de cortile. Discussie is mogelijk over de vraag of de trap zich in die ruimtelijke sequentie tot een meubelstuk ontwikkelde of dat de trappartij zich als een gevel naar de cortile presenteert. In ieder geval krijgt de trap een ceremoniële kwaliteit door deze in de as van de androne te plaatsen en de verzelfstandiging als architectonisch object. Het trappenhuis verliest in die bewerkingen zijn deuren.

Maria

Ondanks al die ceremoniële kwaliteiten maakt de binnenwereld van de palazzi deel uit van het alledaagse wonen. De gebouwen zijn niet allemaal even succesvol, zelden netjes en nooit sereen. De trappen staan tegenwoordig vol met weelderige planten. In de androne hangen postbussen en nieuwsberichten en staan kinderwagens. Tussen de trappen staan fietsen en scooters geparkeerd. Na enige hilarische Italiaanse straatscenes ontmoetten wij Maria, die ons binnenliet in een van die gebouwen en ons iets liet zien van het Napolitaanse wonen.

Terug in Nederland werkten de studenten verder aan de analyse van de Napolitaanse palazzi en ontwierpen zelf een modern palazzo in Napels. Wij spraken over architectuur, zeker. Maar Maria's aanwezigheid was dwingend. De studenten waanden zich niet los van haar cultuur en vonden het een hele eer om fatsoenlijke woningplattegronden te bedenken. De studenten leerden om gekleurde detailtekeningen van de Napolitaanse trappen te maken. Aan het eind van de oefening tekenden zij op dezelfde manier de trappenhuisen van het door hen ontworpen gebouw. Wij praatten over de bouwkunde die nodig is om de ontvangstruimte in een alledaags woongebouw zijn vorm te laten vinden.

Lessen

Het enthousiasme dat het fenomeen van het Napolitaanse palazzo bij jonge ontwerpers opwekt is aanstekelijk. De studie van deze exotische voorbeelden heeft echter een ruimere betekenis voor de huidige woningbouwpraktijk.

Een voor de hand liggende les is dat de architectuur met de Napolitaanse typologie ooit in staat geweest is om binnen de werkelijkheid van de commerciële bouw- en ontwikkelpraktijk het alledaagse wonen duurzaam te definiëren.

Verder valt op dat de thematiek van de trap als onderdeel van de routing naar de bovenverdiepingen zich niet doorontwikkeld heeft naar de huidige appartementenbouw. Het studentenwerk laat zien hoe productief het is om dat wel te doen en de trap (en uiteraard vandaag de dag ook de lift) als vast onderdeel van de routing vanaf de entreehal naar de woning op te vatten.

Er is nog een andere les. Omdat het niet anders kon is de stad in de 18^e eeuw gegroeid door compacte stedelijke middelhoogbouw. De Napolitaanse woningdichtheid is hoog, de stad is vitaal. Nederland sliep in die tijd. Anders dan in Berlijn of Londen ontbreekt daardoor het palazzo in het typologische repertoire, dat zich beperkt tot het rijtjeshuis, het trapportiek en de woontoren. De stad Napels laat zien dat er alternatieven bestaan die interessant zijn voor de hoogbouwdiscussie van het moment. Er zijn echt andere manieren om de stad te verdichten.

Hans van der Heijden
Amsterdam, januari 2019

Bordessen Palazzo Constatino

Dwelling in Naples

The topic of dwelling is now firmly on the political agenda. Too few of homes are being built. Affordability is a problem. However, dwelling is rarely discussed in the architectural discourse, as the urban geographer Mark Minkjan asserted in the *Architectural Review*. Commercial developers and house builders seem to have taken over the initiative with system build housing concepts. Architects complain as only architects can do.

Typology

How can one teach housing design within such a context? Apparently, there is no such thing as a standing practice in which young designers can reflect upon themselves. As a practising architect, one does not take students on trips to the Millennium Park with dry eyes. The ever-growing mountain of typology books offers exotic alternatives. All such books contain plenty of projects with complicated sections and plans. These books suggest an unjust architectonic 'can do' within the domestic domain without clarifying how these extreme positions may relate to construction economy, the praxis of building, and dwelling. Without such understanding, the middle-class experiments of not only Siedlung Halen in Bern and Unité d' Habitation in Marseille but also Silodam in Amsterdam are incomprehensible and senseless. They obscure the perspec-

tive on innovations necessary in the here and now.

More relevant in my mind are the typological investigations by the Swiss architects Emanuel Christ and Christoph Gantenbein. In their typology books they present local house types of cities such as Hong Kong, Rome, New York and Buenos Aires. They demonstrate how these result from local peculiarities. The extreme examples consequently have a rather banal origin. The exotic nature of cities and dwelling therein are made comprehensible.

Cortile

With students and teachers from the Rotterdam Architecture Academy we travelled to Naples to study the local *palazzi*. We tried to understand how these domestic buildings are designed and how they are built. We were stunned by the vitality of the speculative housing which has been constructed as of the beginning of the eighteenth century. The *palazzo* forms the typological base of the city.

The Neapolitan palazzo has been derived from the *palazzi* as developed during the Renaissance in Northern Italy. With origins of aristocratic nature, the type was simplified and made suitable for speculative mass housing. In most cases, several apartments are

arranged around a closed-off courtyard. The Neapolitan *palazzo* was erected with raw timber and brick technology. Decorations were applied in delicate stucco. One could build this easily. A curiosity is the staircase, often with a double flight of stairs, commonly positioned against the rear wall of the atrium. From the gate (*portone*), the intermediary space (*androne*) and the courtyard (*cortile*), the stairs appear slowly as a giant piece of furniture. Those solutions for the stairs were modern at the time. The problem of the multi-family apartment block was new. The Renaissance palazzi were grand houses for extended families and their house staff. The formation of the *cortile* was pivotal. It was effectively the ante-chamber for the staircase towards the *piano nobile*. The staircase itself was most often positioned laterally of the *cortile* and was of minor spatial significance.

In his *Quattro Libri* (chapter XXVIII, book I) the famous Renaissance architect Andrea Palladio (1508-1580) wrote in the most practical terms about the staircase- as if to excuse himself for its banal presence: “One must take special care over the positioning of stairs because it is very difficult to find a site appropriate for them which does not interfere with the rest of the building.” He stressed that the staircase should be included in an indoor space with doors which could be locked and exposed to sufficient daylight. Palladio did not prescribe the position of the staircase within the building. He did offer several exemplary drawings, all based on the ratio between riser and tread as we still use today. However strongly articulated some of the examples may be, it is striking that they are introverted architectonic spaces. (In passing: it was the same Palladio who monumentalized the outer steps of his churches and especially his villas).

Stairs

The *palazzi* in Naples were built in the era of the Baroque music of Johannes Bach and Antonio Vivaldi. Where music had to find new solutions for the modernized liturgy and the use of spoken language, architect had to modernize itself too. Little examples existed in architecture for the new speculative apartment block and the resulting increase in scale. The spatial developments and the lyrical embellishments of the facades stretch the classical architecture with architectural dissonants and counterpoints. The inflation of scale challenged design in two ways: the status of the *cortile* as a shared space for more families and the need to shape the route to the upper floors. In addition to the horizontal axis, the *cortile* acquired a vertical axis. In the Florentine Renaissance *palazzo* the *cortile* was a static space, almost a room, meant to display the artwork of wealthy families and to be admired under the arcade. In the Neapolitan Baroque *palazzo* the arcade disappeared, and the *cortile* developed as part of a pulsating sequence of circulation spaces which in themselves were relatively matter of fact in character. In this sequence, the *androne* automizes into a small room, often with a dome and subtle markings of the beginning of the *cortile*. Discussion is possible as to whether the staircase developed as a piece of furniture within this sequence or whether it presents itself as an actual façade towards the *cortile*. In any case the staircase achieves ceremonial qualities by putting it the central axis of the *androne* and by the automation as an architectonic object. During this evolution the staircase lost its doors.

Maria

Despite its ceremonial character, the interior world of the *palazzi* is rooted in everyday life. Not all buildings are as successful as others, they are rarely orderly and never serene. Today the steps are full of lush plants and flowers. The *androni* are supplied with post boxes, pinned up messages, and prams. Bikes and scooters are parked between the stairs. After some hilarious Italian street scenes, we met Maria who let us in into one those buildings and showed us something of Neapolitan living.

Back in the Netherlands, the students progressed the analysis of the Neapolitan *palazzi* and designed one of their own for a site in the city. We talked architecture, sure. But Maria's presence was compelling. The students did not fancy themselves as divorced from her domestic culture and found it honourable to conceive decent house plans. The students learned to make detailed renderings of the Neapolitan staircases. In the conclusion of their design they presented their own staircases in the same fashion. We talked about construction techniques necessary to shape the reception area of an everyday domestic building.

Lessons

The students' enthusiasm prompted by the phenomenon of the Neapolitan *palazzo* is contagious. However, the study of these exotic examples has a wider significance for current housing praxis. An obvious lesson is that once, through a Neapolitan typology, architecture was capable to sustainably define a commercial construction and development praxis.

Moreover, it is striking that the theme of the staircase as part of the route towards the upper floors has not evolved towards current apartment building. The students' work demonstrates how productive it is to appreciate the staircase (and nowadays of course also the lift) as a given in the route from the street door to the dwelling.

There is yet another lesson. Because nothing else was possible, the eighteenth century city grew using compact urban mid-rise buildings. Neapolitan density is high, the city is vital. The *palazzo* is part of the typological domestic repertoire, as is the case in Berlin and London. Housing does not need to restrict itself to the semi, the terraced house, deck-access apartment, or tower block. Naples demonstrates that there are alternatives which are relevant for the current high-rise debate. Really, there are other ways to densify the city.

Hans van der Heijden
Amsterdam, January 2019
(translation Karin Templin)

Colofon

Studenten:

Damla Demir

Kirsten Dielen

Dirk Gonzalez Veugelers

Yannick Hoogstrate

Michael van der Keur

Robbert Kleine Schaars

Ilse Mathijssen

Maxime Meessen

Max Melching

Rémon Mulder

Eren Özad

Michelle Ritzen

Iris Uijthof

Fleur Verhoeff

Roel Wijmans

Robert Zandjans

Interne critici RAvB:

Jan Duursma

Jeroen Visschers

Gastcritici:

Endry van Velzen

Dirk De Meyer

Karin Templin

Docenten:

Like Bijlsma (typologische analyse)

Remy Jansen (rendering)

Karin Templin (organisatie, excursielezing)

Theo van de Beek (ontwerp)

Hans van der Heijden (ontwerp, coördinatie)

Omslag:

Palazzo xi, Damla Demir

Ontwerp en beeldbewerking:

Michelle Kox, HvdHA

Fotografie:

Hans van der Heijden tenzij anders aangegeven

Redactie:

Hans van der Heijden

